

Vereniging Oud Ede

Opgericht: 10 september 1924
e-mail: info@oudede.nl, internet: www.oudede.nl

Open Monumenten Dag Ede, 10 september 2022

In 2022 is het 100 jaar geleden dat de ENKA-fabriek in Ede haar deur opende. Dit is voor de Vereniging Oud Ede (VOE) aanleiding geweest voor het opzetten van de wandeling 'Historische stadswandeling ENKA wijk Ede'. U wordt tijdens de wandeling meegenomen door de geschiedenis van de voormalige ENKA-fabriek in Ede. De Vereniging Oud Ede hoopt hierdoor de interesse voor Oud Ede – en in het bijzonder voor de vele monumenten die Ede rijk is – op te wekken.

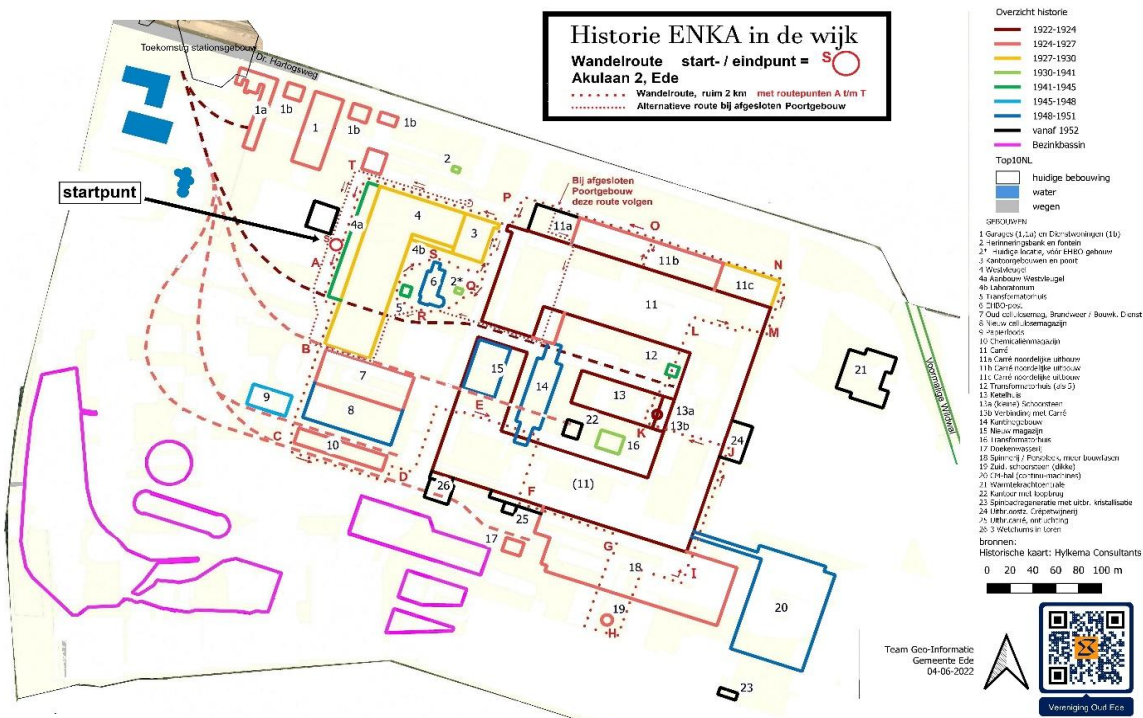
Wandelroute

De rondwandeling begint bij CASE communicatie, Akulaan 2 en gaat meteen naar het Zuiden, dus van de spoorlijn (Ede-Arnhem) af, voorbij de ingang van De Fietser.

Deze wandeling is mede tot stand gekomen door medewerking / bijdragen van: Hylkema Erfgoed BV; Geo-informatie Gemeente Ede; BOEi beheer; Historisch Museum Ede. Bronnen: De NV Nederlandse Kunstzijdefabriek, Hylkema Erfgoed BV; Historische cahiers ENKA, Riet Beuker.

*De wandelroute wordt cursief afgedrukt.
De wandelroute is op deze kaart met een 'kralenspoor' weergegeven.
De wandelroute volgt de rotepunten A t/m T in alfabetische volgorde.*

De kaart met de route inclusief de huidige (woon-)bebouwing staat apart op de website van Oud Ede: www.oudede.nl/publicaties. Een verkleinde kaart van de wandeling is hieronder weergegeven, door het verkleinen is de tekst helaas slecht leesbaar.

Bij de routepunten staat een detail van deze kaart..

Overzicht historie op de kaart

In een kleurcodering zijn de gebouwen / gebouwdelen per periode onderverdeeld. Daarmee geeft dit een overzicht van de groei van de bebouwing over het gehele terrein. De treinsporen hebben bijbehorende kleuren. Bezinkvijvers in een contrasterende kleur.

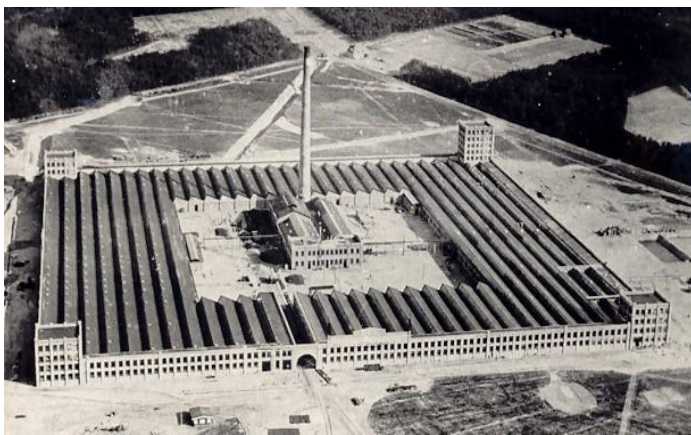
Dit is een luchtfoto uit 1990. In die periode was de ombouw naar volledig geautomatiseerde productie-eenheden al in volle gang.

De fabriek.

De fabriek opende in 1922 haar deuren, als tweede vestiging van de NV Nederlandse Kunstzijdefabriek die in 1911 door dr. Jacques Coenraad Hartogs (1879 - 1932) werd opgericht. Hartogs startte de productie van kunstzijde in Nederland, nadat hij tijdens zijn stage in Engeland een eigen methode voor de samenstelling van het spinbad ontdekte. In het spinbad vond de belangrijkste stap in het productieproces van kunstzijde plaats: hier werden uit vloeibare viscose draden gevormd. Dit gebeurde met behulp van platinagouden spindoppen, die zijn ondergedompeld in zuur. Het eindproduct bestond uit garen dat werd gebruikt in de textielindustrie.

Voor de vestiging van de fabriek in Ede is gekozen vanwege de ligging, dichtbij de eerste fabriek in Arnhem en aan het spoor, de aantrekkelijke grondprijs en het soort ondergrond - grond met goed en zacht water was erg belangrijk bij de productie van kunstzijde.

De oorspronkelijke opzet van de fabriek bestond uit een carré met op het binnenplein een schoorsteen en ketelhuis, dat met behulp van per trein aangeleverde kolen zorgde voor de energievoorziening van het complex. Het complex werd gemarkeerd door vier hoektorens, waarvan de zuidoostelijke toren hoger was omdat deze functioneerde als watertoren.

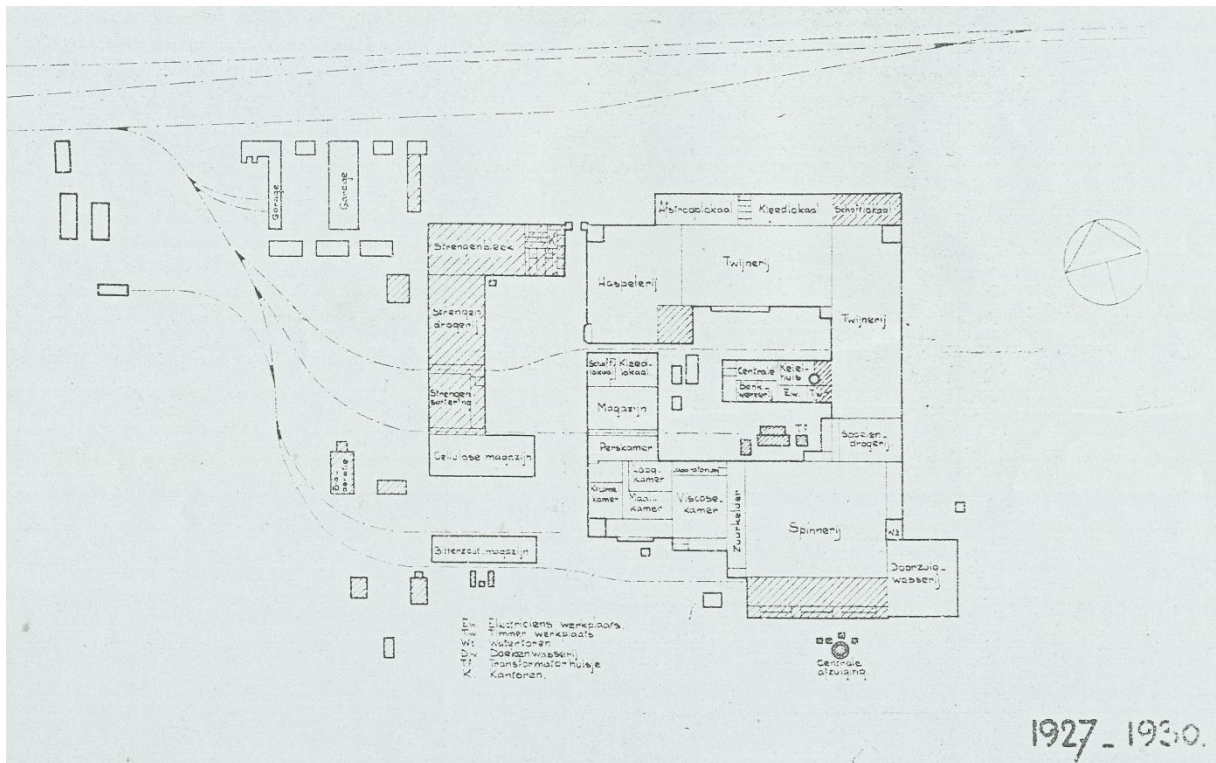
De foto is van 1922.

De inrichting van het gebouw volgde het productieproces. Dit proces begon in de zuidwestelijke hoek, waar de grondstoffen werden aangeleverd en eindigde in de noordwestelijke hoek waar het garen op cones werd gewikkeld. De routepunten volgen de processtappen zoveel mogelijk. Zolang het Poortgebouw gerenoveerd wordt kan een alternatieve route gevolgd worden.

De ordening van het ENKA-complex is in grote lijnen reeds voor 1930 bepaald. Met de bouw van het carré was er aanvankelijk enkel sprake van een tamelijk gesloten binnenruimte. Twee jaar na oplevering van de fabriek werden al de eerste extra loodsen en magazijnen gebouwd. Zo werd er aan de noordelijke gevel een nieuw schaft- en kleedlokaal gebouwd voor de meisjes die in de fabriek werkten. Aan de zuidelijke gevel werd een uitbouw gerealiseerd van de spinnerij. De productieruimten in het carré bleken niet meer voldoende plaats te bieden aan de stijging van machines ten gunste van productieverhoging en schaalvergroting.

Naast de doorbreking van de gesloten gevels van het carré, werden rond 1924 ook de eerste gebouwen buiten het carré geplaatst. Zo kwam er een tweetal loodsen die plaats boden aan de opslag van cellulose en chemicaliën (respectievelijk nummers 7 en 10) en werden woningen en garageloodsen in de noordwestelijke hoek van het terrein geplaatst.

De plaats van deze eerste aan- en uitbouwen en de locatie van de magazijnen en loodsen op het terrein zijn logisch te verklaren: het schaft- en kleedlokaal werd aan de noordelijke gevel geplaatst omdat in dit deel van de fabriek de meisjes werkzaam waren om de garen te sorteren.

De zuidelijke uitbouw was op die plek nodig vanwege het feit dat in het zuidelijke deel van het carré de draden op machines werden gesponnen en gebleekt. Het nieuwe cellulosemagazijn (gebouw 7) en het chemicaliënmagazijn (gebouw 10) werden aan de westzijde geplaatst zodat per trein de grondstoffen aangevoerd konden worden. Het productieproces startte dan ook aan deze kant van het carré, en liep tegen de klok in richting de noordwestelijke hoek van het carré. Met de bouw van deze magazijnen werden ook drie sporen gerealiseerd. Vanaf het cellulosemagazijn werden de cellulosevellen op karren per spoor in het carré afgeleverd.

De westvleugel, tezamen met het poortgebouw, is in 1928 gebouwd ten westen van het oorspronkelijke carré. Deze uitbreiding is zeer ingrijpend geweest voor de ordening op het terrein en aanzien van de fabriek. De westvleugel is op te delen in de fabriekshallen (4), een in 1941 aangebouwde strook aan de westelijke zijde (4a) en het laboratorium gedeelte (4b).

Uitsnede luchtfoto 1986

Deze vleugel wordt in dezelfde architectuur gebouwd als het carré, en verschaft door zijn vorm en ligging ruimte voor een tweede binnenplein, groter dan het plein van het carré. Aan de noordelijke gevel is nu de hoofdentree geplaatst, vormgegeven door een kopie van de hoektoren van het carré met daartussen een massieve rondboog, waarboven nog twee

bouwlagen zijn aangebracht. Interessant detail is voorts dat de oostelijke gevel van de westvleugel dusdanig was geconstrueerd dat een mogelijke latere uitbreiding mogelijk was

De fabriek werd ontworpen door het hoofd van het ENKA bouw bureau; dit was tot 1941 jhr. J.M. van den Bosch. Geslotenheid en het gebruik van baksteen met decoratieve elementen kenmerken zijn architectuur.

In de loop der tijd breidde de fabriek zich uit; het ongeveer 42 hectare grote terrein omvatte in grootste vorm ongeveer 100.000 vierkante meter aan opstallen. De grootste uitbreidingen vonden plaats in de eerste acht jaar na de bouw van de fabriek: het carré werd aan de noord- en zuidzijde uitgebreid en ten westen werd een nieuwe vleugel aangebouwd.

Na een periode van weinig bouwactiviteiten, onder andere vanwege de Tweede Wereldoorlog, worden rond 1950 enkele gebouwen ontworpen door architect D. Masselink. Zijn architectuur wordt gekenmerkt door 'licht, lucht en ruimte'. Het voormalige kantinegebouw, nu basisschool De Ontdekking, en EHBO-gebouw zijn van zijn hand.

Luchtfoto 1972

De productietoename in de eerste jaren na de bouw van de fabriek leidde ook tot een toename in personeel - in 1929 werkten er 5200 mensen. Deze arbeiders kwamen per bus - door de opgerichte bedrijfsbusmaatschappij EVA - en per trein bij de fabriek. Ook genoot een beperkt aantal arbeiders huisvesting in ENKA-dorp (tuindorp 'Vooruit'). ENKA zorgde daarnaast voor sociale en culturele voorzieningen: scholen, verenigingen, een cultureel centrum (De Reehorst) en een zwembad.

In 2002 werd de fabriek gesloten. Enkele jaren later werden enkele onderdelen van het complex aangewezen als rijksmonument en zijn plannen gemaakt voor herontwikkeling van het terrein. Inmiddels is het een levendige woonwijk, die voor een belangrijk deel gevormd wordt door haar historie.

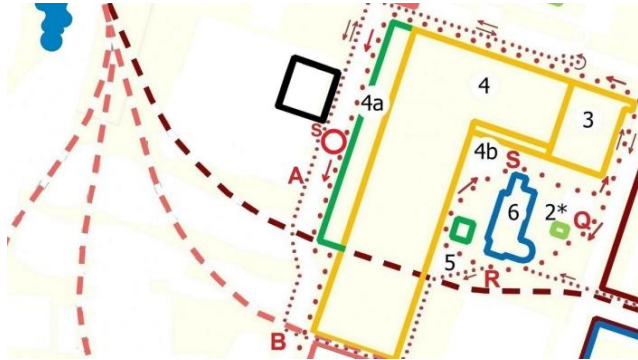
Foto: Wikimedia Commons, 2016

Hier ziet u delen van de conservering van de muren van ENKA na 2004. Ze zijn geruime tijd geconserveerd voordat aansluitende bebouwing werd aangebracht. Op deze foto zien we

iets van die tijdelijke toestand tussen ca. 2004 en 2016. Daarna is de herbouw vrij voorspoedig gegaan. En dat kunnen we bij deze rondwandeling zien.

ROUTEPUNT A

- Westvleugel (4)
- Aanbouw westvleugel (4a)
- Route

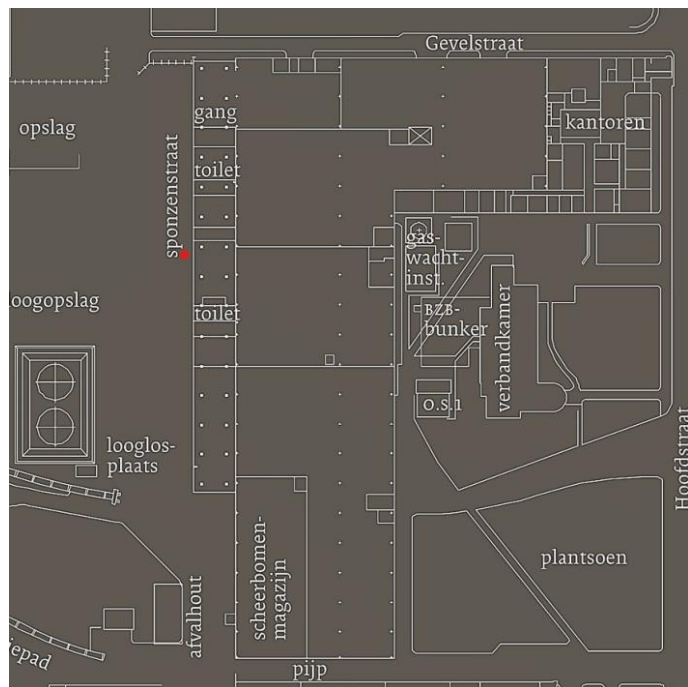
Westvleugel (4)

Deze vleugel, naar ontwerp van U staat bij de rode stip

Van den Bosch werd oorspronkelijk vooral gebouwd ten behoeve van de strengenbleek/drogerij/sortering) en diende tijdens de oorlogsjaren voor de productie van melkwol.

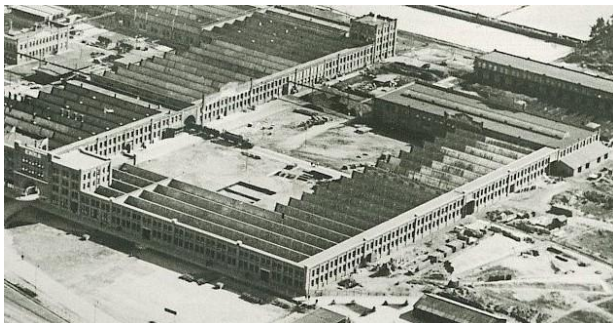
Van 1947 tot 1998 was hier de bekende ENKA-sponzenafdeling ondergebracht.

Aan de zuidzijde lag een kammerij, waar aanvankelijk de melkwol een verdere bewerking kreeg. Toen de productie van melkwol na de oorlog niet meer werd gecontinueerd, is de kammerij is toch nog lang operationeel gebleven, vanwege een groot tekort aan wolkammerijen na de oorlog. De westvleugel, bestaande uit de gebouwen 4, 4a, 4b (laboratorium) en 3 (kantoorgebouw en poortgebouw), is in 1928 gebouwd, de gebouwen 3 (routepunt P) en 4b (routepunt S) worden elders besproken.

Na renovatie is de westvleugel inclusief de aanbouw door “De Fietser” en Case in gebruik genomen; hierin zijn nog een aantal oude constructies te zien.

Tijdens de renovatie is het gebouw ook voorzien van zonnepanelen.

Uitsnede van een luchtfoto met de westvleugel uit 1929.

Aanbouw westvleugel (4a)

Aan een deel van de westelijke buitengevel is in 1941 in verband met de productie van melkwool een langgerekte aanbouw gerealiseerd, eveneens naar ontwerp van Van den Bosch. Hierin werden de expeditie, het sanitair, een chemicaliënopslag, een zuurkelder en een caseïnemagazijn ondergebracht.

Uitsnede van een luchtfoto uit 1990.

Hier is ook duidelijk de luchtreiniging te zien. Het gebouw voor de aanbouw was een loogopslag.

Strengen

Na het twijnen werd het garen gehaspeld en getransporteerd naar de strengen sorteerafdeling. Hier werd het nog eens gewassen en gebleekt. Deze processen vonden eerst plaats in het noordelijke deel van het carré en vanaf de bouw in 1928 tot aan de tweede wereldoorlog vonden ze in de westvleugel plaats. Het eindproduct werd verzendklaar in strengen afgeleverd.

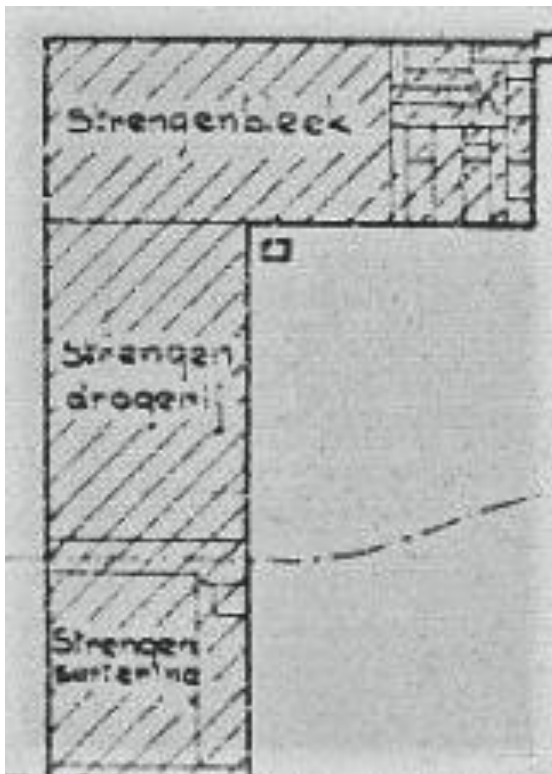

Foto uit 1928 van de strengendrogerij

Foto uit 1937 van de strengendroogkamer

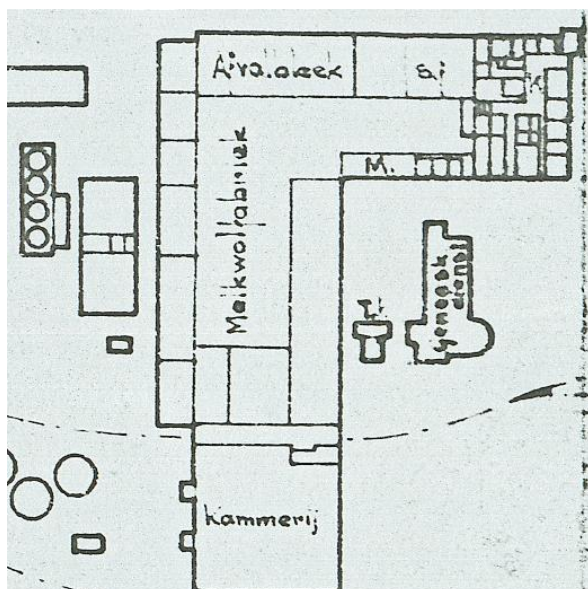
Foto uit 1928 van de strengensortering.

Melkwol 1940 – 1944

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd er in de westvleugel getest met het fabriceren van draad uit melk, de zogeheten melkwol (genaamd Enkasa). Men startte in 1940 en bleef hiermee doorgaan tot en met 1944. In 1942 werd maar liefst 100 ton melkwol geproduceerd. De techniek van de melkwolproductie lijkt sterk op het viscoseproces. In het melkwolproces wordt een draad gesponnen van caseïne. Caseïne wordt gemaakt van afgeroomde melk. Reden dat men hiermee gestopt is lag in het feit dat er zeer veel melk voor nodig was om de benodigde grondstof, caseïne, te verwerken tot wol (1 kilogram vereiste 1 kilogram caseïne, dat weer overeenkomt met circa 33 liter afgeroomde melk; bij een productie van 3000 kilogram was 100.000 liter melk nodig, een dagproductie van ongeveer 12.000 koeien!). De melkwol was ook minder slijtvast dan gedacht.

Afvalbleek (noordelijke deel gebouw 4)

In de westelijke vleugel werd het afval gebleekt dat vrijkwam bij de productie die daar plaatsvond. Afvalbleek moet niet verward te worden met de persbleek welke in het carré plaatshad.

Ook de kammerij is in deze periode 1940 – 1944 verplaatst van het noordelijke deel van het carré naar de westvleugel.

Sponzen

Na de tweede wereldoorlog tot het tweede kwartaal van 1999 vond in de westvleugel de fabricage van sponzen plaats.

Foto van diverse soorten sponzen.

De ENKA-viscosespons wordt gemaakt van een afgeleide van cellulose. De speciale viscositeit wordt gemengd met kleurstof, vlas en heel veel glauberzout waardoor een soort deeg ontstaat. Het deeg wordt, afhankelijk van de gewenste vorm, bewerkt en vervolgens in een heet bad ondergedompeld. In het bad smelt het zout en er ontwikkelt zich in enkele uren een zelfde proces als in het spinbad. Zo ontstaat een langwerpig blok spons dat na het rijpingsproces gespoeld, gebleekt en gemengeld wordt. Na al deze handelingen worden de 'sponsbroden' door een lintmes op gewenste lengte gesneden, in dozen verpakt en klaargemaakt voor verzending.

Sponzen met de hand vormgeven.

Sponzen die met de hand ingepakt werden

Foto van het snijden van sponzen.

Foto van de productie van sponsdoeken.

Foto van het inpakken van sponsdoekjes.

Route

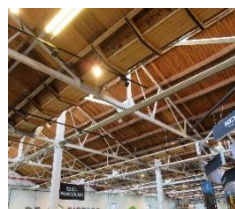
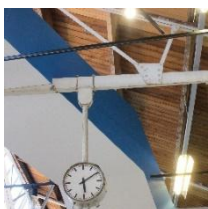
Vanaf dit punt loopt u in zuidelijke richting naar de hoek van de westvleugel, routepunt B. Omdat we dit gebouw niet van binnen kunnen bekijken, hierbij een paar foto's van het interieur van De Fietser.

Een grote lichte hal, met veel rijwielen van diverse merken.

En een testbaan voor de klanten. Deze laatste bekeken we door een grote deuropening aan de achterzijde van gebouw 4, aan de zijde van het plein rond het EHBO-gebouw.

Hier diverse historische constructies die met heel wat opknappen een goede werkplek geven.

Oude ENKA-klok, vanaf 2002 stilstaand, 'sheddaken' van stalen spanten, houten goten en dito daken. Dank voor dit 'rondje Fietser'.

Als we (in gedachten) de deur weer uitlopen, gaan we linksaf.

We lopen eerst langs de herstelde gevels van de Westhal (gebouwen 4a en 4 op de kaart).

ROUTE PUNT B

- Spoorwegdoorgang Westvleugel (4)
- Oud Cellulosemagazijn, Brandweer / Bouwkundige dienst (7)
- Nieuw Cellulosemagazijn (8)
- Papierloods (9)
- Route

Spoorwegdoorgang Westvleugel (4)

Foto zuidelijk deel van de Westvleugel (4).

Hier liep een spoorlijn door het gebouw. Boven de doorgang ziet u nog de seinlampen voor de machinist. De deuren gaven vanuit het oude Cellulosemagazijn (7) toegang tot de wagons voor het laden en lossen van o.a. cellulose.

Oud Cellulosemagazijn, Brandweer/Bouwkundige dienst (7)

Het in 1925 gerealiseerde cellulosemagazijn werd kort voor het chemicaliënmagazijn (10) opgeleverd en kreeg na verloop van tijd de functie van de bedrijfsbrandweer en bouwkundige dienst. Ten noorden van dit gebouw heeft vanaf 1928 tot na de Tweede Wereldoorlog een spoorlijn gelopen waarmee de cellulosegrondstoffen het carré werden binnengereden

Detail van een luchtfoto uit circa 1925 met zicht op de noordwestgevel van het magazijn. Het magazijn heeft aan weerszijden een symmetrisch geplaatste verhoogde dakrand/ timpaan, gelijk aan de vormgeving van het carré.

Het cellulosemagazijn.

Foto in het oude cellulose magazijn (7). Foto uit 1945 -1955, brand nieuwe magazijn (15)

Vanaf 1949 tot 2004 waren er 14 branden.

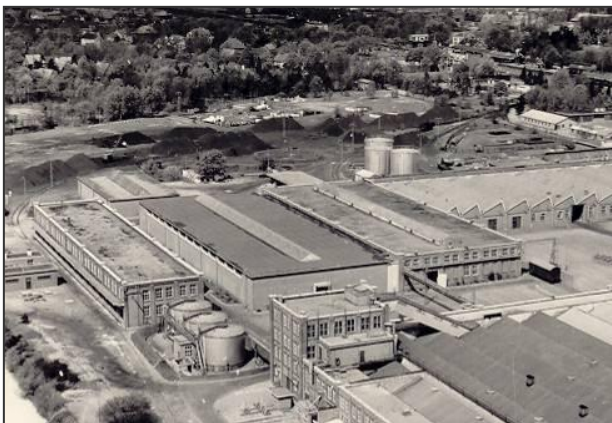
Brandweeroefening in de jaren '60

Een brandweerauto verlaat de garage.

Nieuw Cellulosemagazijn (8)

Als gevolg van een gebombardeerd deel van het carré (15), ontstond in 1946/ '47 een nieuw plan waarbij het verwoeste deel van het carré vervangen zou worden door een smaller magazijn voor onderdelen (gebouw 15) van de architect Derk Masselink. Het nieuwe cellulosemagazijn (8) is tegen het oude cellulosemagazijn (later brandweer/ bouwkundige dienst) aangebouwd naar ontwerp van Masselink in 1951. Met de komst van het nieuwe magazijn kreeg het oude magazijn een nieuwe functie. Het nieuwe cellulosemagazijn fungeert tezamen met de magazijnen 7 en 10 (chemicaliënmagazijn) als een harde wand

tegenover het carré, waardoor het binnenplein vorm krijgt, omsloten door de westvleugel en het carré. De sterke noord-zuid as die vanaf de hoofdpoot tot aan het bassin loopt kreeg hiermee een nog duidelijker profiel.

Detail van een luchtfoto uit 1953 met zicht op de oostelijke gevels van de drie magazijnen (v.l.n.r. chemicaliënmagazijn, nieuw cellulosemagazijn, oud cellulosemagazijn).

Bij dit nieuwe cellulose magazijn is gebruikgemaakt van voorgespannen betonbalken, één van de vroegste toepassingen in Nederland.

Papierloods (9)

Dit magazijn is in 1941 gebouwd ten westen van het chemicaliënmagazijn en cellulosemagazijn en diende ter vervanging van een, in omstreeks 1927 in de nabijheid gebouwde, loods.

De papierloods is eenvoudig opgezet; een in baksteen uitgevoerd rechthoekig bouwvolume met hierop een plat dak.

Papierloods (rechtsonder), detail van een luchtfoto uit 1950.

Papierloods, detail van een luchtfoto uit 1950.

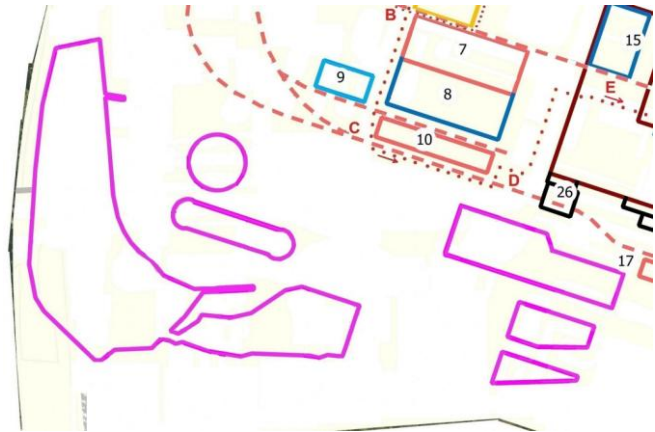

Route

*We lopen verder door naar het Zuiden, richting Enkelaan naar routepunt C
We volgen de Sponzenstraat rechtdoor.*

ROUTE PUNT C

- Bitterzout- / chemicaliënmagazijn (10)
- Bezinkbassins
- Route

Bitterzoutmagazijn/ chemicaliënmagazijn (10)

Foto van het bitterzoutmagazijn / chemicaliënmagazijn in 1926.

Het rechthoekige bitterzoutmagazijn / chemicaliënmagazijn, ontworpen door de toenmalige bouwheer van de NV Nederlandse Kunstzijdefabriek Jhr. J.M. van den Bosch in 1926.

Dit gebouw is met de lange zijden georiënteerd op het noorden en zuiden. Oorspronkelijk hebben aan de noord- en

zuidzijde van het gebouw twee van het spoorwegnet afgetakte spoorlijnen gelopen om de grondstoffen aan te voeren voor de productie van kunstzijde. Aanvankelijk werden alleen chemicaliën en zouten in dit magazijn opgeslagen. Later werd ook tijdelijk de aangevoerde cellulose hier ondergebracht, totdat ten noorden van dit magazijn een ander magazijn werd gerealiseerd (gebouw 8, het nieuwe cellulosemagazijn van na de Tweede Wereldoorlog).

Foto's omstreeks 1955 van het interieur van het chemicaliënmagazijn, met zicht op de verschillende uitgediepte bakken waarin de zouten (kiezerit) werden opgeslagen. Dit zout werd in een kraanbak geschept om vervolgens verder getransporteerd te worden.

Foto van het interieur van het chemicaliënmagazijn vanuit het westen genomen, omstreeks 1955, te zien is de tussenvloer die gebruikt werd voor de opslag van chemicaliën.

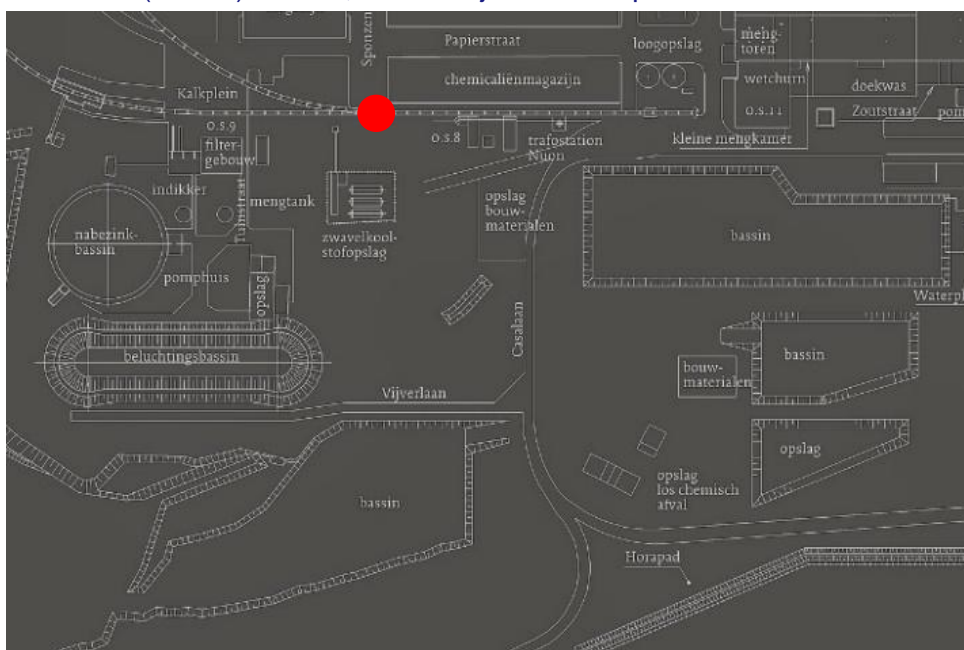
Bezinkbassins

U staat bij de rode stip. Alle bassins zijn in de zuidelijke en zuidwestelijke hoek gelegen.

Voor het maken van de vezels is veel water nodig en bij de ENKA is altijd aan water -zuivering gedaan maar met beperkt resultaat, de geur van de ENKA-sloot staat bij veel Edenaren nog in het geheugen gegrift. Het afvalwater vloeide via de spoorloten, de Zijdewetering, het Valleikanaal in. De omwonenden merkten dagelijks aan de vreemde geurtjes, vies bruin water en wit uitgeslagen zijkanten van de sloten dat er veel ongerechtigheden langs hun huis werd geloosd. Zij hadden hier veel hinder van en de tegenstand van de bevolking was groot. De onaangename stank in de sloten was het gevolg van het slib en de rottingsproducten in de sloten. Omstreeks 1972/ 1973 werden de afvalwaterzuiveringsinstallaties op de foto in gebruik genomen.

Overzicht (bezink)bassins, u staat bij de rode stip.

Omdat er al vanaf de beginperiode van de fabriek bassins op het terrein hebben gelegen, zijn deze feitelijk onlosmakelijk met het terrein verbonden. Met de uitbreidingen van de fabriek in het begin nam ook het aantal bassins toe. In de tweede helft van de twintigste eeuw was er nog enkel sprake van

één bassin, een slibdepot en een beluchtingsbassin (zie foto). Onder de ENKA-wijk bevindt zich nog steeds vervuiling, die langzaam met het grondwater richting de Nederrijn gaat.

Hier zien we het Chemicaliënmagazijn, gebouw 10, zoals het is gerestaureerd. Vóór en achter dit gebouw liepen vroeger spoorlijnen, waarover ook de grondstoffen werden aangevoerd. De vloeren van de huidige woningen en de buitenperrons zijn verhoogd uitgevoerd, zodat de laadvloer van de treinwagons op gelijke hoogte met deze vloeren lag.

Alles is opgeknapt zodat verdere inwerking door chemicaliën beperkt zal blijven.

Dat geldt ook voor de luifels, deuren, ophangrollen en afsluitrendels en dergelijke.

Route

We lopen verder, vóór gebouw 10 langs, over de Enkalaan.

ROUTEPUNT D

- Carré (11) Zuidwestelijke hoek.
- Wetchurn (26)
- Route

Carré (11) Zuidwestelijke hoek.

Hier bevindt zich de zuidwestelijke toren van het Carré (11) en in dit deel begon het proces om van cellulose rayon/ kunstzijde te maken.

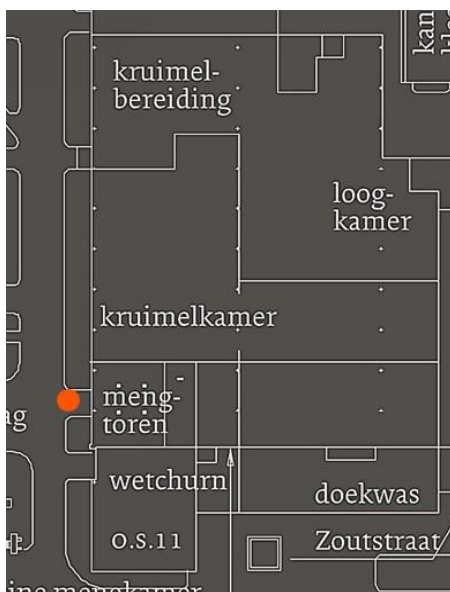

Uitsnede van een foto uit 1986

Uitsnede van een luchtfoto uit 1922.

U bevindt zich bij de rode stip.

In het Carré, oostelijk van waar u zich bevindt vonden de eerste stappen van het maken van rayon/ kunstzijde plaats: de loogkamer, kruimelbereiding, kruimelkamer, mengtoren en maalkamer. De cellulosevellen kwamen eerst via het spoor naar de **loogkamer** en werden daar gestort in grote roerketels die gevuld waren met loog. In deze ketels bevonden zich roerarmen die de vellen verscheurden, waardoor ze de loog beter op konden nemen. Het cellulose/ loogmengsel werd in de **kruimelbereiding** uitgeperst en tussen walsen, die van tandjes waren voorzien, verder tot kruimels vernalen. De kruimels werden in de **kruimelkamer** met lucht gekoeld en afgewogen in kruimelbakken met een inhoud van ongeveer 900 kilogram.

In de beginfase van de ENKA werd nog veel handmatig gedaan, later ging het gelukkig professioneler.

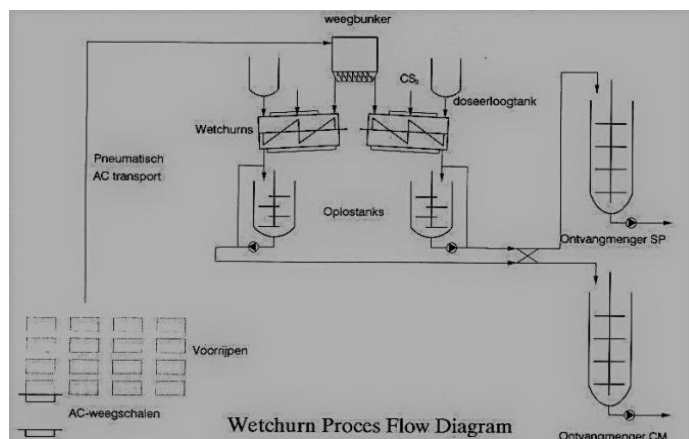
De bakken met kruimels (witte kruimels) werden afgedekt om ze voor uitdrogen te behoeden. Onder bepaalde temperatuur (27°) en vochtcondities bleef de kruimel hierna ongeveer anderhalve dag staan om te "rijpen".

Dat betekende dat gedurende deze tijd verdere chemische omzettingen in de kruimels plaatsvonden. Na het rijpingsproces werden de kruimels in een trechter gestort en naar de weegbunker getransporteerd. Vervolgens werden in de **mengtoren** de kruimels vermengd met zwavelkoolstof. Na ingebruikname van de Wetchurns werd in de mengtoren viscose voor sponsen gemaakt.

Wetchurn (26)

Foto uit 1991 van de toren waarin de twee wetchurns zijn geplaatst. deze toren was tegen de zuidelijke gevel van de zuidwestelijke hoektoren van het carré geplaatst.

In de in 1991 geplaatste "Wetchurns", die twee procesgangen combineert, werden de witte kruimels in contact gebracht met zwavelkoolstof (het proces dat eerst in de mengtoren plaatsvond). Hierdoor werden ze geel (gele kruimels). De gele kruimels werden hierna opgelost in loog. Hierdoor ontstond een dikke, stroperige, geel/ bruine vloeistof (viscose). De viscose bevat nog kleine luchtbelletjes en verontreinigingen. Door ontluchten werden de luchtbelletjes verwijderd. Hierna werd de viscose gefilterd. De "Wetchurns" leveren viscose aan de spinnerij en de **continuumachines (CM)**.

Witte kruimel, viscose en gele viscose.

Route

We gaan linksaf en lopen langs de straat Sterkerij naar het Noorden, richting spoorlijn, tot aan Spinnerij. Daar gaan we rechtsaf, richting gebouw 14, de Kantine, in 1952 in gebruik genomen.

ROUTE PUNT E

- Nieuw magazijn (15)
- Nieuwe kantine (14)
- Kantoor met loopbrug (22)
- Route

Als gevolg van een gebombardeerd deel van het carré ontstond een nieuw plan waarbij het verwoeste deel van het carré vervangen zou worden door een smaller magazijn (15) van de architect Derk Masselink.

Daarmee werd tevens ruimte geschapen voor de nieuw te bouwen kantine. Bovendien werd een nieuw magazijn gebouwd tussen het chemicaliënmagazijn en het oude cellulosemagazijn in. Met magazijn 8 werd als het ware het binnenplein naast het carré voorzien van een afgesloten rij gebouwen. De sterke noord-zuid as (oranje pijl) die vanaf de hoofdpoot tot aan het bassin loopt krijgt hiermee een nog duidelijker profiel.

Nieuw magazijn (15)

Detail van een luchtfoto uit 1972 met zicht op de westelijke gevel van het nieuwe magazijn (15). Aan de oostzijde het nieuwe kantinegebouw (14).

Het in 1946 door architect Derk Masselink ontworpen magazijn kwam in de plaats van het gebombardeerde mannen klee- en schaftlokaal en de medische dienst. Het gebouw werd eind 1948, toen het al sinds begin 1948 in gebruik was, officieel geopend. Het magazijn diende als opslag voor 15.000 artikelen; van gereedschap, motoren en materialen tot kantoorartikelen.

Liftinstallatie

Magazijn boekhouding jaren '50.

Met een in Zwitserland aangeschaft liftstelsel, de gele installatie, kon men de goederen in de stellingen plaatsen. De liften beschikten over een laadbak met ruimte voor één man en 300 kilogram last.

Voor de zware artikelen zoals motoren maakte men gebruik van een heftruck.

Nieuwe kantine (14)

Architect Derk Masselink heeft zowel het magazijn (15) als de nieuwe kantine ontworpen. Door het smallere ontwerp van het magazijn werd ruimte geschapen voor de nieuwe te bouwen moderne kantine. Deze verving de schaftlokalen voor de “meisjes” in een lokaal boven de poort en die voor de mannen. Het schaftlokaal voor de mannen is daarna door de scheerafdeling in gebruik is genomen. Kleedkastjes kende men toen nog niet.

Uitsnede van een luchtfoto uit 1986.

Aan de kopse zijden (noord- en zuidzijde) was het gebouw via luchtbruggen met het carré verbonden. De ingangen (begane grond) bevinden zich eveneens in deze korte zijden. De lange zijden zijn op het oosten en westen georiënteerd. De bouw van de kantine startte in 1950 en het gebouw kwam in 1951 in gebruik.

De kantine is een drie bouwlagen tellend gebouw. De onderste bouwlaag is circa twee meter onder het maaiveld aangelegd. Souterrain en verdieping waren vroeger in gebruik als kleed- en waslokaal met voor iedere werknemer een eigen kleedkastje, acht douches en grote gezamenlijke wasbakken. De eerste verdieping bood ook ruimte aan de lockers voor het opbergen van de bedrijfskleding, een schaftlokaal voor “meisjes” en voor het leidinggevend personeel. Het souterrain was in de jaren zeventig van de twintigste eeuw in gebruik als textiellaboratorium. De derde bouwlaag is ten opzichte van de onderste twee bouwlagen een smaller volume, waardoor aan de oost- en westzijde twee terrassen ontstaan, en werd om deze reden door het personeel de “Luchthaven” genoemd. Deze bouwlaag bood plaats aan de kantine of het schaftlokaal zoals het toen genoemd werd. De ruimte is dan ook hoger uitgevoerd dan de onderste twee bouwlagen.

Foto van de kantinehal.

Zeer fraai is de ruimtewerking in deze met betonnen spanten opgebouwde hal.

Hoe ging het er dagelijks aan toe? De ploegen en afdelingen waren gemengd in één vak. Hooguit acht man kleedde zich tegelijk om. Na het omkleeden (iedereen droeg een overall) werd er gepraat en gerookt in diezelfde ruimte. Was je vroeg dan kon je nog zitten op een bankje.

Elke week kreeg een ieder een stuk Sunlight zeep. Netheid en properheid stonden bovenaan. Men ging schoner de poort uit na werktijd dan toen men binnenkwam. In de vijftiger jaren had bijna niemand een douche thuis. Dat betekende op zaterdag aan het einde van de dienst een hele drukte bij de doucheruimtes (per verdieping acht). Met volgnummertjes kwam iedereen aan bod.

Dit kantinegebouw is nu in gebruik als buitenschoolse opvang (BSO) en basisschool. Veel details uit 1952 zijn nog in gebruik zoals stalen deuren en raam- en deurkozijnen. Ook de deurvastzetters zijn nog origineel. Evenals de trappen binnen het gebouw. Voor details zie hierna. De historische grote wasbakken zijn verloren gegaan.

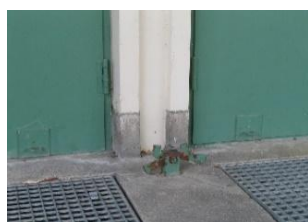
Hieronder enkele actuele afbeeldingen van de kantine.

Overzichtsfoto door Jan van Dalen, BOEi, febr. 2022

Interne veranderingen waren beperkt nodig.

Op de foto's enkele details van de buitenzijde

Binnentrap waarover nu kindervoeten op-en-neer gaan, diverse details die weer bruikbaar zijn gemaakt.

Kantoor met loopbrug. (22)

Op de binnenplaats werd in 1950 nog een kantoor gerealiseerd ten zuiden van het ketelhuis, dat middels een loopbrug met de westelijke rand van het ketelhuis in verbinding stond. Deze loopbrug werd in 1959 verbreed. In dit gebouw waren o.a. het planbureau en de tekenkamer gehuisvest.

Detail van een luchtfoto uit 1972 met zicht op het in 1950 gerealiseerde kantoor ten zuiden van het ketelhuis en op de voorgrond de kantine.

Tekenkamer jaren '50

Route

Intussen zijn we onder de luchtbrug doorgelopen en gaan rechtsaf via Spinnerij weer onderweg naar de Enkalaan tussen 2 blokjes nieuwe woningen door binnen het historische carré.

ROUTEPUNT F

- Laboratorium
- Viscosekamer
- Zuurkelder
- Pompkamer (25)
- Doekenwasserij (17)
- Route

. U staat bij de rode stip

Laboratorium

De viscose moest van een goede kwaliteit en dikte zijn, hiervoor werden in het laboratorium testen uitgevoerd. Ook de kwaliteit van het rayon werd gecontroleerd. Het laboratorium grensde aan het binnenplein van het carré en werd tijdens het geallieerde bombardement op 17 september 1944 totaal verwoest.

Foto, laboratorium van de spinnerij in 1924.

Het nieuwe chemische laboratorium van de AKU- fabriek in Ede.

Deze opname is genomen tijdens de officiële opening van het laboratorium in februari 1947.

Na de heringebruikname van de fabriek in het najaar van 1945 werd het laboratorium tijdelijk ondergebracht op de melkwolafdeling.

Viscosekamer

De in de loogkamer gemaakte dikke, stroperige, geel/bruine viscose bevat nog kleine luchtbelletjes en verontreinigingen. Dit zuiveringsproces vond plaats in de viscosekamer. Door ontlichten werden de luchtbelletjes verwijderd. Door de viscose onder hoge druk (ca. 10 atm.) door filters te persen werden de verontreinigingen verwijderd. Als filtermateriaal werden vele lagen, zeer dichtgeweven doek gebruikt. In de doekenwasserij (17) werden de gebruikte doeken gereinigd voor hergebruik. Na het filtreren en het rijpen wordt de viscose naar de spinmenger en van de spinmenger naar de spinnerij gepompt. De machines die dit mogelijk maakten bevonden zich in de pompkamer (25).

Onzuivere viscose.

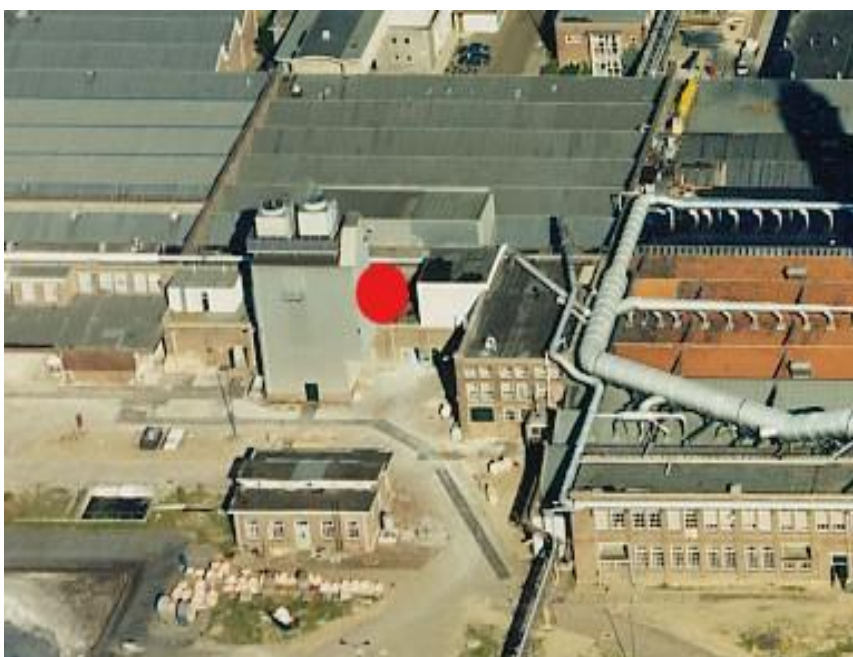

Foto Viscose kelder

Zuurkelder

Om van de viscose garen te kunnen maken, moet ze door een bad met zuur worden geleid (het spinbad). In deze afdeling wordt het zuur op de juiste sterkte gebracht, bewaard in grote tanks, naar de spinnerij gepompt en na gebruik gezuiverd om opnieuw te kunnen worden gebruikt.

Pompkamer (25)

U staat bij de rode stip.

Doekenwasserij (17)

De doekenwasserij is omstreeks 1925 gebouwd aan de zuidzijde van het carré, en lag ten zuiden aan het spoor dat na de Tweede Wereldoorlog was aangelegd (en in 1964 verwijderd). Dit gebouw heeft tot 1994/'95 op het terrein gestaan.

Detail van een luchtfoto uit het einde van de jaren 1970, met zicht op de zuidwestelijke gevel van de doekenwasserij, in het midden van de foto.

Route

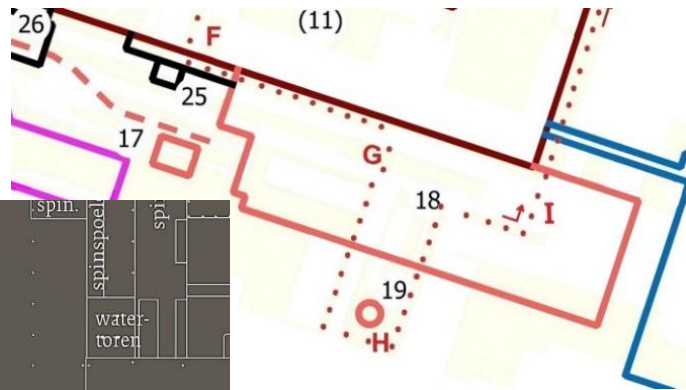
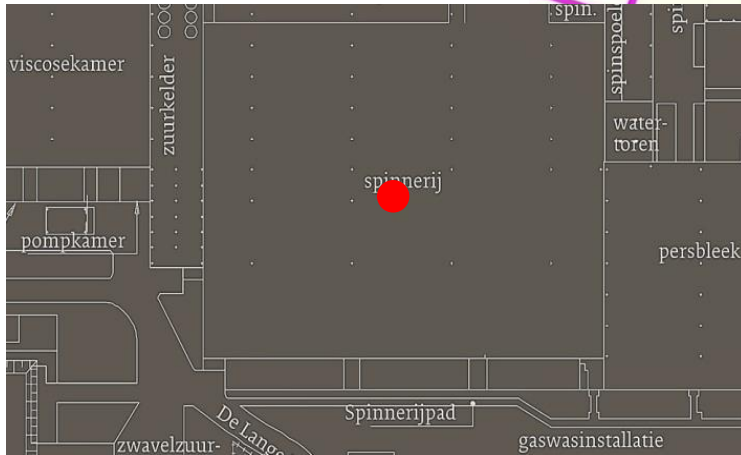
Bij de Enkalaan direct linksaf voor de woningen langs lopen. Bij het einde van dit blokje met trapjes steken we bij routepunt G via een doorsteek naar rechts de Enkalaan over.

Bij dit deel van de Enkalaan hebben de woningen een verhoogd liggende vloer, ongeveer net als die van blok 10. Maar dan niet met een soort perron, maar met individuele buitentrappen per woning..

ROUTEPUNT G

- Zuurkelder
- Spinnerij (18)
- Persbleek (18)
- Route

U staat bij de rode stip.

Zuurkelder

Om van de viscoze garen te kunnen maken, moet ze door een bad met zuur worden geleid (het spinbad). In deze afdeling/ ruimte wordt het zuur op de juiste sterkte gebracht, bewaard in grote tanks, naar de spinnerij gepompt en na gebruik gezuiverd om opnieuw te kunnen worden gebruikt.

Spinnerij (18)

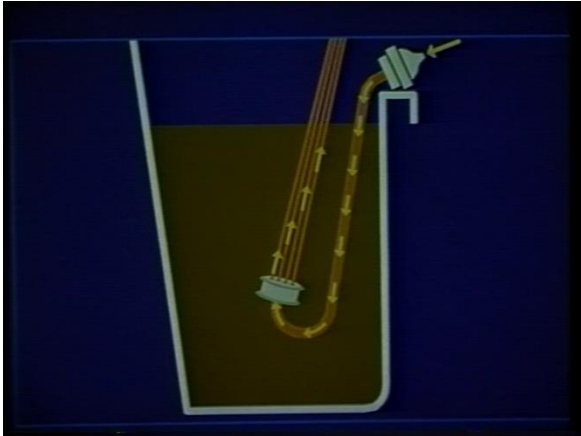
De zuidelijke uitbreiding ten behoeve van de spinnerij en persbleek vond tussen 1925 en 1929 plaats. Er werd rekening gehouden met de verbetering van arbeidsomstandigheden getuige de verweving van grote luchtafvoerbuizen met de constructie.

U staat bij de rode stip

Detail van een luchtfoto uit 1990 met zicht op de westelijke gevel van de uitbouw van de spinnerij, met ten zuiden daarvan de uit 1927 daterende schoorsteen.

Het was in de spinnerij dat de stroop verwerd tot dunne draad. De viscose werd onder grote druk door een platinagouden spindop geperst die was ondergedompeld in zuur.

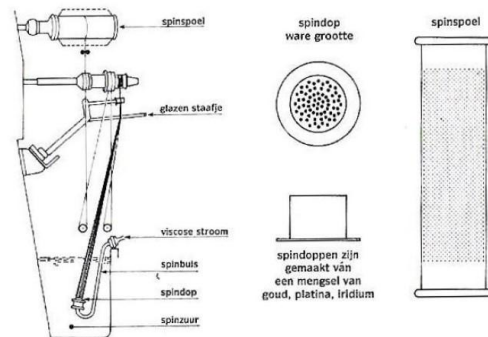
Spindoppen zo groot als een vingerhoed; er ligt een lucifer naast.

De spindop bevat een variërend aantal (18 of 24 of 48) zeer kleine gaten (0,07 mm) zodat dunne straaltjes viscose vrijkwamen, die tot uiterst dunne draadjes stolden in het zuurbad. De ge-coaguleerde (gestolde) 18 of 24 of 48 uiterst dunne draadjes die uit één spindop kwamen (filamenten) vormden tezamen één draad. Deze draad werd via een aantal glazen staafjes naar de spinpot (jaren '30/ '40) of spinspoel geleid en hierop gewikkeld tot deze vol was (ca. 900 gram garen per spoel). De glazen staafjes dienden om het overtollige zuur van het garen te verwijderen. Het in het zuurbad gestolde rayon werd op spinspoelen gewikkeld.

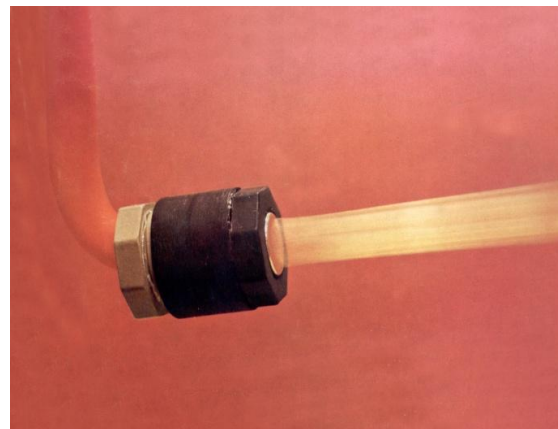

Spinmachine.

Spinpunten

Principe van een spinmachine.

Spindop met dunne straaltjes viscose

Persbleek

Uit de spinmachine kwamen zure spinkoeken (jaren '40) of spinspoelen. In de persbleek werden deze ontdaan van de zwavelkoolstof en een groot deel van het zuur door te spoelen, te wassen en te bleken. De spoelen hadden een geperforeerde binnenkant om vanaf deze kant het spoelmiddel in de spoelen te kunnen persen. Het was zeer zwaar werk waarbij iedere medewerker per dienst ca. 7.500 kilo met de hand moest tillen. Onder andere om deze reden werd de persbleek in 1991 gerobotiseerd. In de droogkanalen werden de draden enige dagen zorgvuldig gedroogd. Hiermee was het primaire proces, ofwel het natte proces, afgerond.

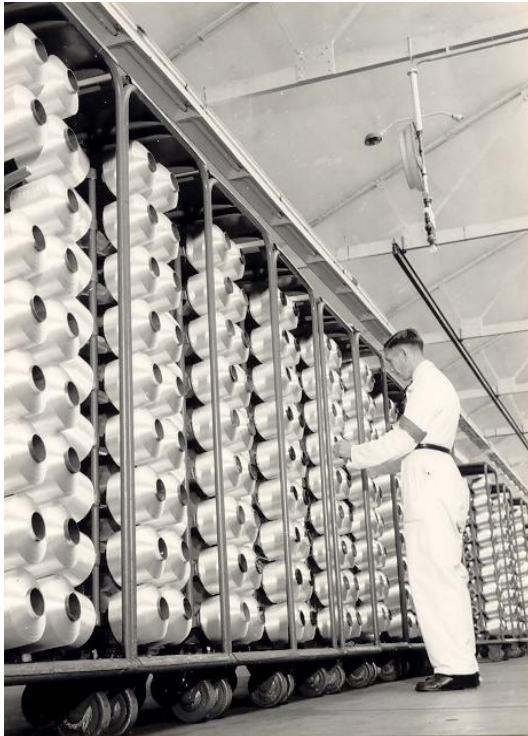

Foto uit 1954 van de spinspoelen.

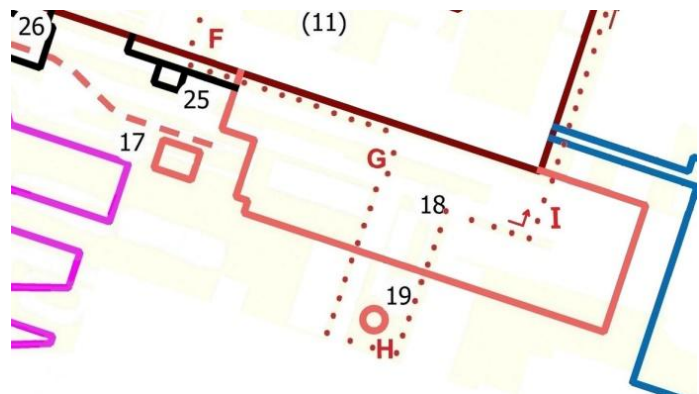
Ketels voor spoelen en bleken.

Route

We lopen verder om naar de schoorsteen, nummer 19 op de kaart, te gaan kijken, de Zuidelijke, de dikke.

ROUTEPUNT H

- Schoorsteen “de dikke” (19)
- Luchtwassers
- Route

Zuidelijke schoorsteen “de dikke” (19)

Uitsnede van een luchtfoto uit 1990.

Aan de zuidzijde van het carré gelegen fabrieksschoorsteen opgetrokken in 1927 in een stijl die invloeden vertoont van het Expressionisme, onder de werknemers aangeduid als “de dikke”.

Deze fabrieksschoorsteen is mede in het kader van de verbetering van de arbeidsomstandigheden in de fabriek gebouwd. Hoewel de werknemers beschermende kleding droegen, was de lucht ongezond.

Na vele lichamelijke klachten, met name klachten aan de ogen van arbeiders, besloot de directie tot de aanleg van een

afzuigsysteem, dat de schadelijke stoffen die bij het spinproces vrijkwamen (de zogeheten spingassen), kon afvoeren. Met deze ingreep werd voor een deel voorkomen dat de spinners, die voorheen de hele dag in de zuurdampen werkten, pijnlijke ‘spinogen’ kregen.

Foto van de vervanging van de binnenpijp in 1986.

De schoorsteen is 82 meter hoog en heeft een overwegend in rode radiaalstenen opgemetselde buitenwand met oorspronkelijk een loden binnenpijp, die in 1986 is vervangen door een kunststof binnenpijp. In 1938 heeft de schoorsteen de huidige geprofileerde kop gekregen. De buitenwerkse doorsnede bedraagt aan de voet 10 meter en aan de kop 6,5 meter; de

schoorsteen kan per uur 550.000 m³ lucht afzuigen. In de onderste zone zijn in reguliere, rode verblendsteen als een soort mezenkooien vijf langgerekte, rechthoekige kasten met openingen in de ronde schacht naar buiten uitgemetseld. Dit was noodzakelijk om een vlakke aansluiting met de afzuiging te kunnen maken. Nadat in 1986 al de loden binnenbekleding van de schoorsteen vervangen was door kunststof heeft de rest van de schoorsteen in de jaren negentig een grondige opknappbeurt gehad.

Luchtwassers

Over de daken en langs de gevels van de spinnerij en blekerij liepen grote buizen, die de spingassen transporteerden naar de schoorsteen.

In 1982 werd de zuidelijke schoorsteen voorzien van de eerste 'gaswasser-installatie' (later zouden er nog enkele volgen). Deze installaties verzamelden de spingassen welke met natronloog werden besproeid ("gewassen"). Hiermee werd de uitstoot van zwavelkoolstof verminderd met 85%.

Foto van de zuidelijke schoorsteen met een gaswasser-installatie, omstreeks 1990.

Foto's van de huidige toestand van de schoorsteen en bebouwing.

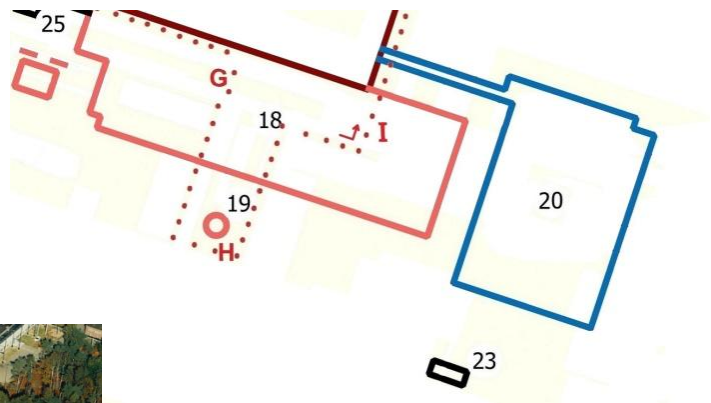
Opvallend is de grootte van de onderbouw ten opzichte van naastgelegen woonhuizen, diameter 10 m; bij de kop is dat nog 6,5 m; hoogte 82 m.

Route

Na dit 'rondje om de grote schoorsteen' lopen we via de straat 'Grote Schoorsteenplein' terug naar de Enklaan.

ROUTEPUNT I

- Watertoren
- CM (continuumachine)hal (20)
- Spinbadregeneratie (23)
- Route

Uitsnede van een luchtfoto uit 1990.

U staat bij de rode stip bij de watertoren in de persbleek.

Watertoren

Voor alle processen was veel water nodig; de beschikbaarheid van water op deze locatie was één van de redenen om de ENKA hier te vestigen. Het water werd gewonnen uit bronnen op het terrein, gezuiverd en naar de watertoren gepompt. Van daaruit ging het water het bedrijf in. De watertoren was hoger dan de andere hoektorens, 7 vensters hoog ten opzichte van 4 vensters hoog (3 bouwlagen meer).

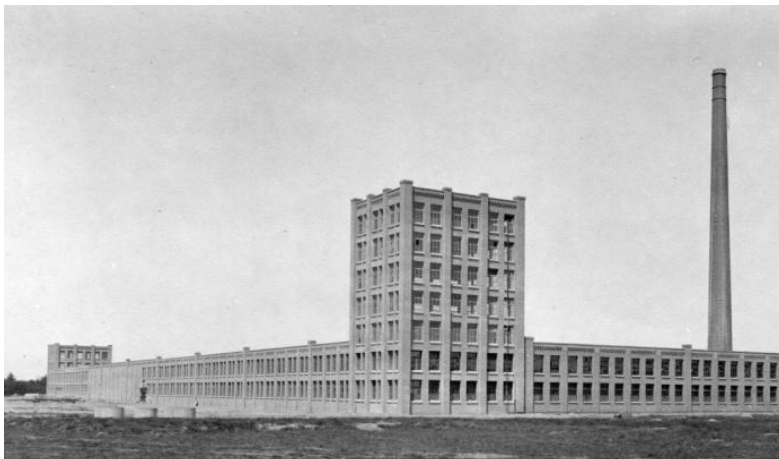
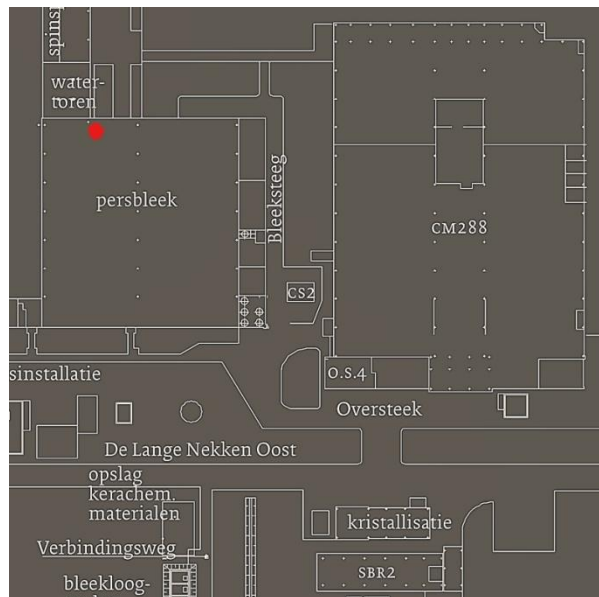
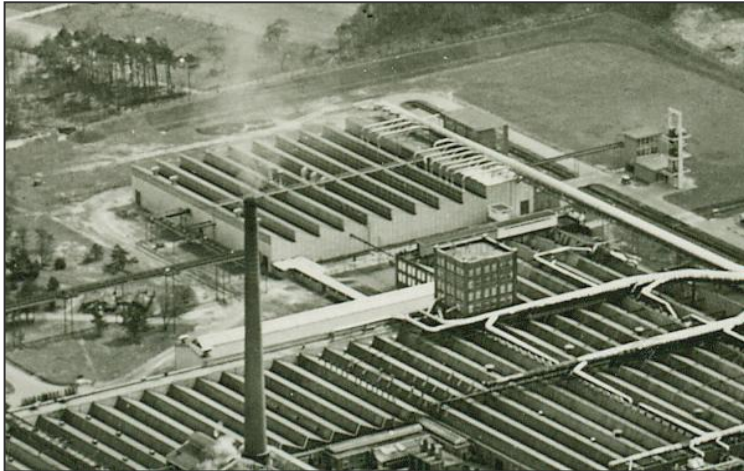

Foto van de watertoren uit de beginjaren van ENKA

CM hal (20)

In 1951 is ook een nieuwe hal gebouwd aan de zuidoostzijde van het carré. In deze CM-hal werden de zogeheten continuumachines geplaatst die volautomatisch garens spinnen.

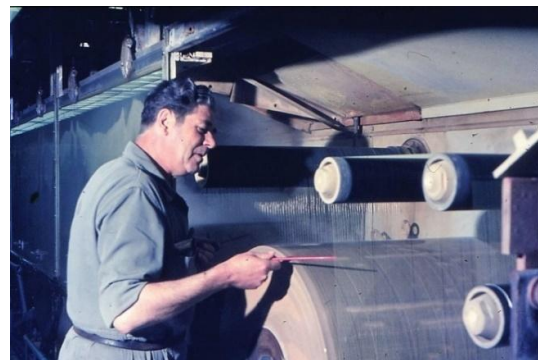
Detail van een luchtfoto van de CM-hal in de jaren vijftig met zicht op de noordelijke en westelijke gevels. Op de voorgrond de schoorsteen nabij het ketelhuis.

Aan de voorkant ging de viscose de continuumachine in; aan de achterkant kwam er een droog en schoon product uit. Voordat men deze hal realiseerde, had men al in het carré zelf eerst in de CM1-ruimte (noordelijk

watertoren) en vervolgens ook in de aangebouwde CM2-ruimte (oostelijk CM1) geëxperimenteerd met de volautomatische productie van garens. De CM-hal is in drie fasen gerealiseerd; de hal uit 1951 werd van een zuidelijke (1952) en een noordelijke (1957) strook voorzien. Op 1 augustus 1950 werd de eerste spoel uit de continue spinnerij ('CM1') geproduceerd. Men is er echter nooit in geslaagd de kwaliteit van oude methode te overtreffen en er traden vaak storingen op als gevolg van oneffenheden op het garen.

Continuumachine.(CM)

1992 van een wals CM.

Chloorbak waar de draden doorheen geleid werden.

Spinbadregeneratie (23)

Een ander zelfstandig bouwwerk was de spinbadregeneratie-installatie uit 1957 ten zuiden van de CM-hal. Deze installatie zorgde voor het hergebruik van het water, de zuren en de zouten die tijdens het spinnen werden gebruikt. De installatie werd in 1994 in verband met strengere milieueisen uitgebreid met een zogeheten spinbadkristallisatie. Water werd teruggewonnen door het spinzuur te laten koken en condensatie. Het zout werd eruit gehaald door sterk te koelen en te centrifugeren.

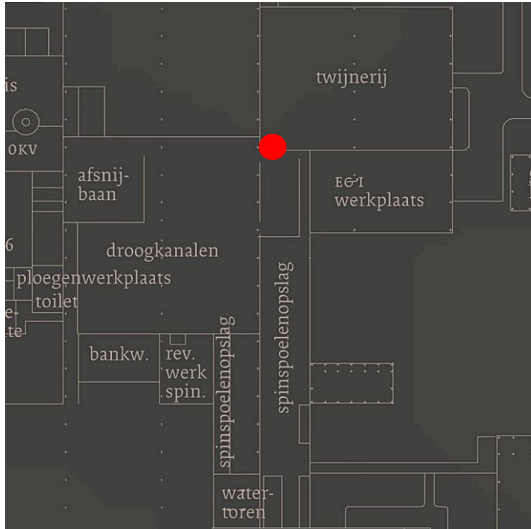
Spinbadregeneratie, uitsnede luchtfoto uit 1990.

Route

We volgen vanaf hier de Enkataan die links de hoek omgaat.

ROUTE PUNT J

- Droogkanalen
- Uitbreiding oostzijde crêpetwijnerij (24)
- Route

U staat bij de rode stip in de twijnerij.

Droogkanalen

In de kanalen werd het met water en bleekloog schoongemaakte garen gedurende drie dagen met behulp van warme lucht gedroogd.

Uitbreiding oostzijde crêpetwijnerij (24)

In 1970 werd ten behoeve van de twijnerij het Carré aan de oostzijde uitgebreid met een grote hal.

Foto 1946 van een crêpe ringtwinmachine.

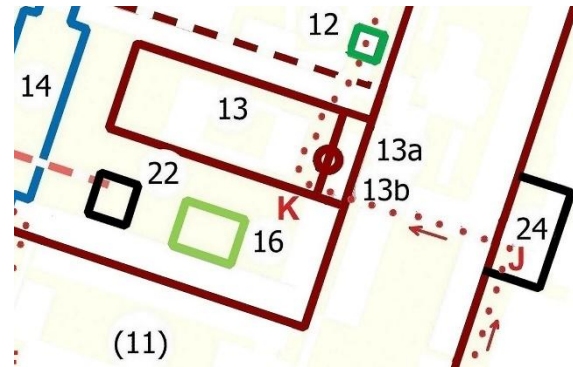
Bij routepunt L wordt verder ingegaan op het twijnen.

Route

Vanaf dit punt loopt u in westelijke richting naar de (kleine) schoorsteen, routepunt K

ROUTEPUNT K

- (kleine) Schoorsteen “de dunne” (13a)
- Ketelhuis (13)
- Verbinding met Carré (13b)
- Werkplaatsen
- Transformatorhuisjes (12, 16)
- Kantoor met loopbrug (22)
- Route

U staat bij de rode stip bij de (kleine) schoorsteen.
(kleine) Schoorsteen “de dunne” (13a)

Deze schoorsteen stamt uit 1922 en was oorspronkelijk 75 meter hoog, nu 50 meter; de doorsnede aan de buitenkant is 6,25 meter. De schoorsteen stond oorspronkelijk via een rookkanaal aan de westzijde in verbinding met het ketelhuis. Door een uitbreiding hiervan in 1928 werd de basis ingebouwd en tot op een hoogte van circa 12 meter aan het zicht onttrokken.

Foto van de binnenplaats uit 1954.

2022

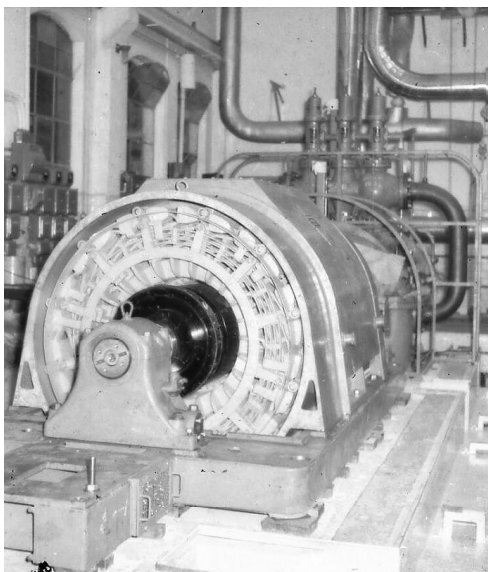
Door dit ‘stookgat’ kijkt u direct op de oude stookvloer. Nu met goede beveiliging.

Ketelhuis (13)

Foto is een detail van luchtfoto uit 1922; met zicht op de westelijke gevel van het ketelhuis.

Het op rechthoekig grondplan van ongeveer 31 bij 69 meter neergezette ketelhuis had twee puntaken. In 1928 is het ketelhuis met het carré verbonden (13b) door een rechthoekig tussenlid met eveneens een puntdak. Het ketelhuis kon gezien worden als het zenuwcentrum waar de fabriek in 1922 op draaide. Het voorzag de fabriek van de noodzakelijke stroom via de verbranding van kolen die per trein werden aangevoerd. De eerste stoomketels zijn in 1949 vervangen door tweedehands stoomketels uit een Amerikaans oorlogsschip.

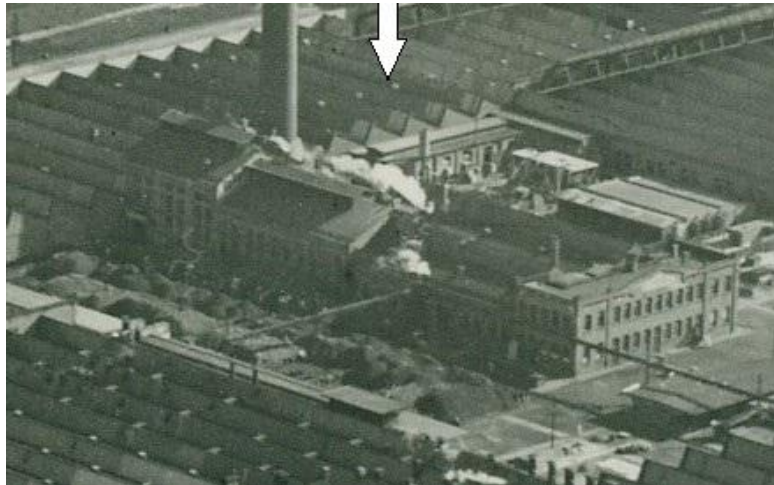
Stoommachine met generator.

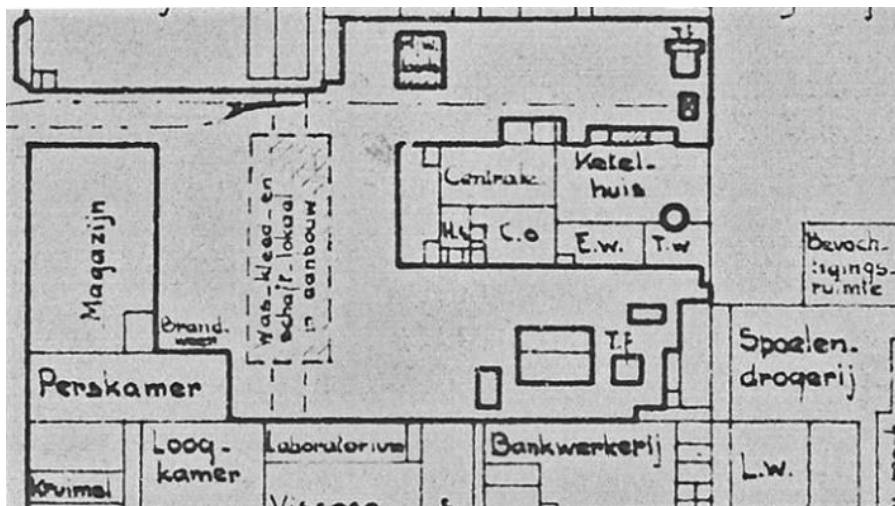
Kolenopslag bij de noordelijke gevel.

Verbinding met Carré (13b)

Detail van een luchtfoto uit 1929 met zicht op de noordelijke en westelijke gevels. Het ketelhuis is in deze situatie al aan de oostzijde verbonden met het carré.

Werkplaatsen

In het ketelhuis waren naast de energiecentrale en ook daarbuiten een aantal werkplaatsen voor de ruim 150 medewerkers in de technische dienst.

Plattegrond uit 1947 - 1950.

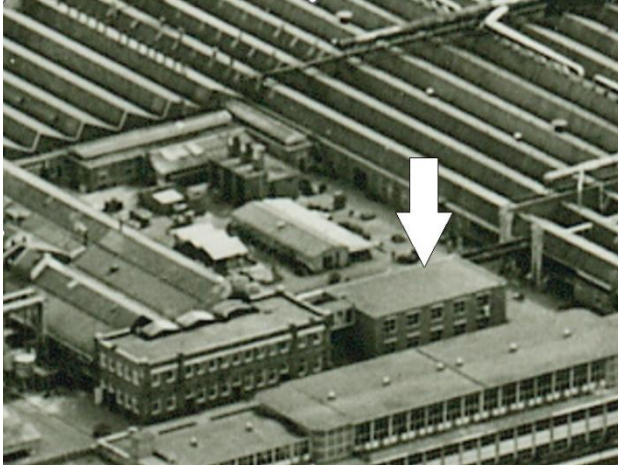

Zo was er een elektrotechnisch werkplaats, een timmerwerkplaats, een bankwerkerij, een schilderwerkplaats en zelfs een werkplaats voor glasblazers.

Transformatorhuisjes (12 en 16)

Het nabij de EHBO-post (6) gelegen transformatorhuisje (5) uit 1941 is in hetzelfde jaar gebouwd als transformatorhuisje nummer 12 dat ten noorden van het ketelhuis is geplaatst. Zie voor beschrijving het transformatorhuisje (5).

Kantoor met loopbrug (22)

Op de binnenplaats werd in 1950 nog een kantoor gerealiseerd ten zuiden van het ketelhuis, dat middels een loopbrug met de westelijke rand van het ketelhuis in verbinding stond. Deze loopbrug werd in 1959 verbreed. In dit gebouw waren o.a. het planbureau en de tekenkamer gehuisvest.

Detail van een luchtfoto uit 1950/1950 met zicht op het in 1950 gerealiseerde kantoor ten zuiden van het ketelhuis.

Route

Vanaf dit punt loopt u in noordelijke richting naar routepunt L.

ROUTEPUNT L

- Twijnerij
- Conerij
- Scheerderij
- Route

U staat bij de rode stip in de twijnerij.

Twijnerij

De garendraad is in de spinnerij gevormd uit bijv. 18 of 24 filamenten die nog min of meer los naast elkaar liggen. Bij het twijnen worden deze filamenten in elkaar gedraaid. Hierdoor ontstaat een sterkere draad die minder gevoelig is voor beschadigingen. Vervolgens gaat het garen naar de conerij of scheerderij.

Foto uit de jaren '60 van de twijnerij.

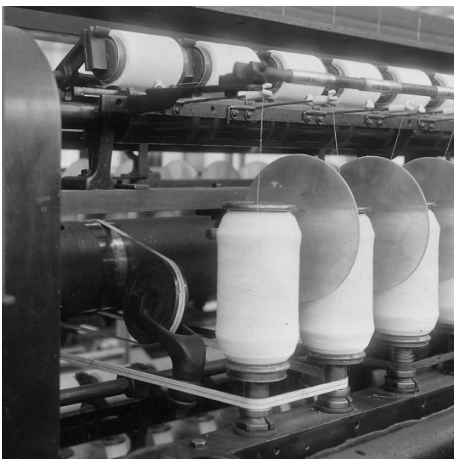

Foto uit 1946 van een twijnmachine.

Conerij

Hier werd het garen meestal op spoelen van 2,5 kg gewikkeld. Hiervoor werden kartonnen hulsjes (cones) die iets taps toeliepen (conisch) gebruikt om het garen op te wikkelen; het conen.

Garen op een cone gewikkeld.

Conemachine.jaren '50

Scheerderij

Naast elkaar werden op een voorboom 600-1.000 draden met elk een lengte van bijvoorbeeld 100 km gebracht. De scheermachine bewaakte het dradenbed.

Bij een draadbreek of een pluisje stopte de machine automatisch. De scheerder herstelde dan de breuk of verwijderde het pluisje en startte de machine weer.

Van een set voorbomen (6 of 8 of max. 16) werden op verzoek van de klant weefbomen gemaakt. Op elke weefboom kwamen zeer veel draden naast elkaar te liggen (bijv. 6.000 of 10.000, max. 16.000). De draden werden door een vloeibaar plakmiddel (sterksel) geleid en hierna gedroogd op trommeldrogers. Dit sterken gebeurde om de draad te verstevigen.

Boommachine.jaren '50 .

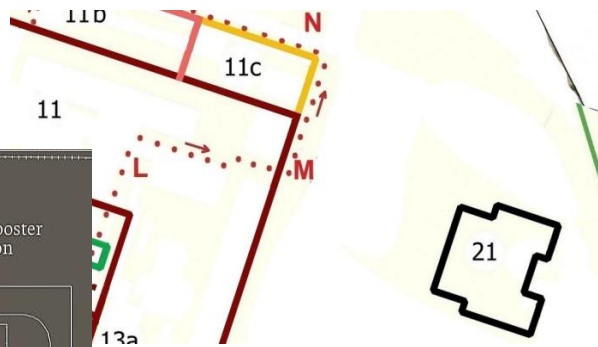
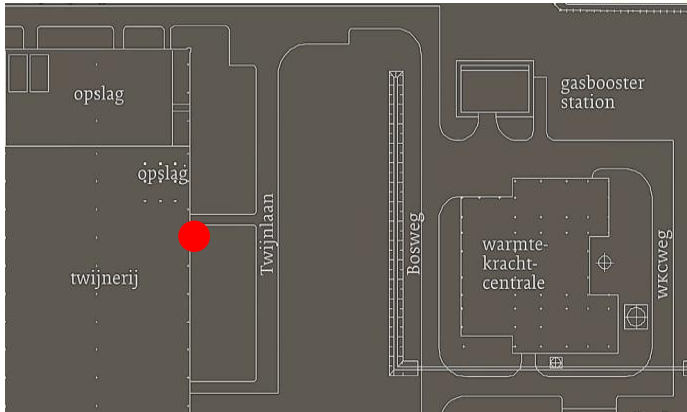
Boommachine jaren '90.

Route

*Vanaf dit punt loopt u in oostelijke richting naar routepunt M.
We lopen nu naar de omgeving van de Noordoostelijke toren.*

ROUTEPUNT M

- Lestoren
- Warmtekrachtcentrale (21)
- Route

U staat bij de rode stip iets zuidelijk van de lestoren.

Lestoren

In deze toren waren vroeger opleidingen gehuisvest, daarom werd hij ook wel 'lestoren' genoemd. De lessen waren hier met name op het productieproces gericht, maar ook op ondersteunende werkzaamheden zoals machinegerichte werkzaamheden zoals machinegerichte opleidingen voor de Technische Dienst.

Lestoren.1969

Foto van de twijnmachine in de lestoren

Conservering monumenten ENKA

Naast deze Noordoostelijke hoektoren van het oorspronkelijke carré zijn voorbeelden te zien hoe de conservering van bestaande gebouwen van ENKA vanaf 2004 is uitgevoerd. De meeste gevels zijn destijds vooral met stalen balken en pennen/ klemmen door de muren heen versterkt.

Enkele overblijfselen daarvan zijn hier nog aanwezig. Hieronder enkele details daarvan.

Details uitbreiding carré aan noordzijde

Aan de noordzijde van de lestoren is ter plaatse te zien hoe uitbreiding 11c hierop aansluit.

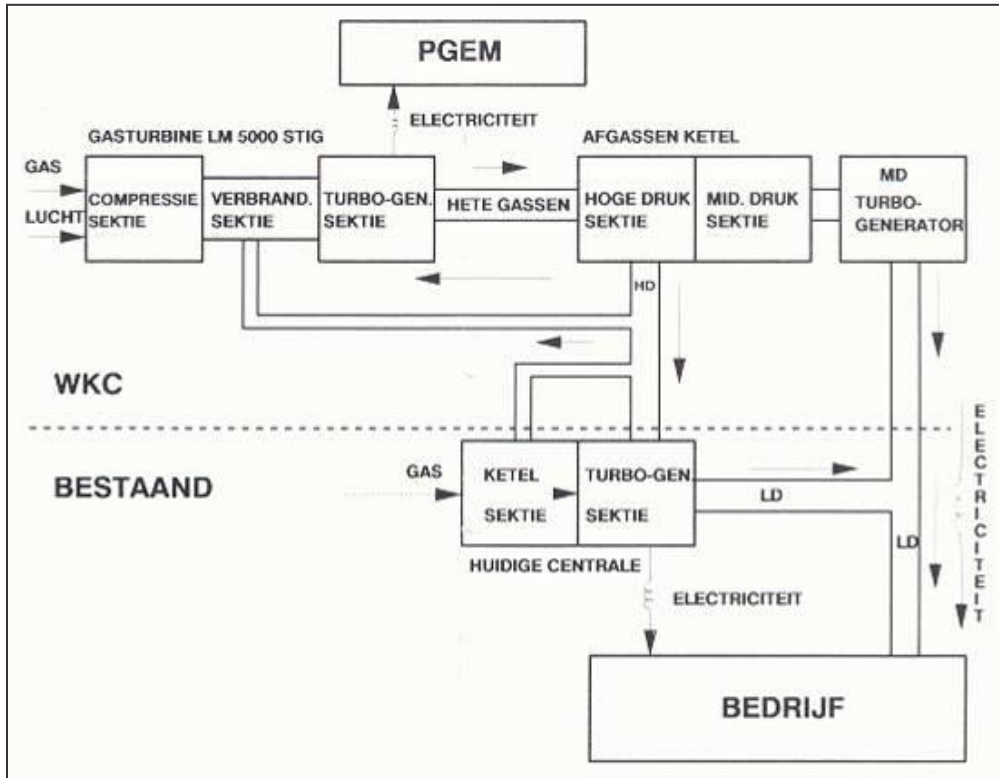
Warmtekrachtcentrale (21)

De in 1992 gerealiseerde gasgestookte Warmte Kracht Centrale (WKC) was ten noordoosten van het ENKA-terrein gelegen.

De centrale is destijds gerealiseerd door een samenwerkingsverband tussen de ENKA en de Provinciale Gelderse Energie Maatschappij (PGEM). De stroom met een spanning van 10kV werd door PGEM afgenomen, de stoom door de ENKA. De afgenomen stoom diende ter vervanging van de inmiddels gedateerde stoomketels op het ENKA-terrein. De centrale heeft destijds circa 87 miljoen gulden gekost (met 23 miljoen gulden subsidie).

Luchtfoto uit 1992 met op de voorgrond de WKC in aanbouw.

Principeschema WKC.

Foto van de stoomturbine

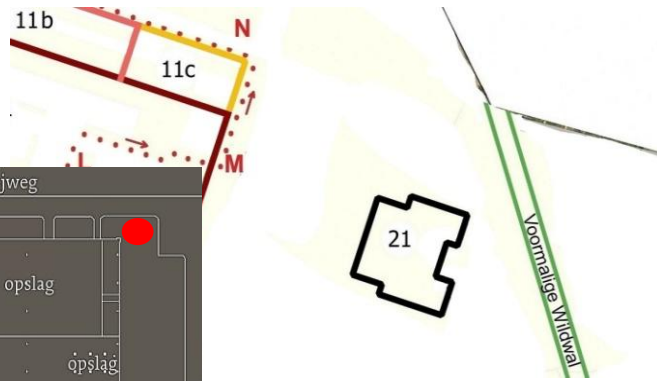
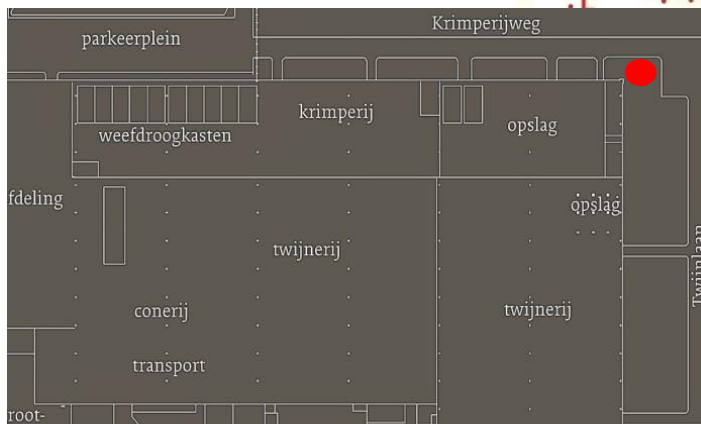
en van een schoepenrad in een stoomturbine.

Route

Vanaf dit punt loopt u in noordelijke richting naar de noordoostelijke buitenhoek.

ROUTEPUNT N

- Wildwal
- Noordelijke uitbouw Carré (11c)
- Route

U staat bij de rode stip, de noordoostelijke hoek van de uitbouw.

Wildwal

De oostelijke grens van het ENKA-terrein lag in het verleden langs een wildwal.

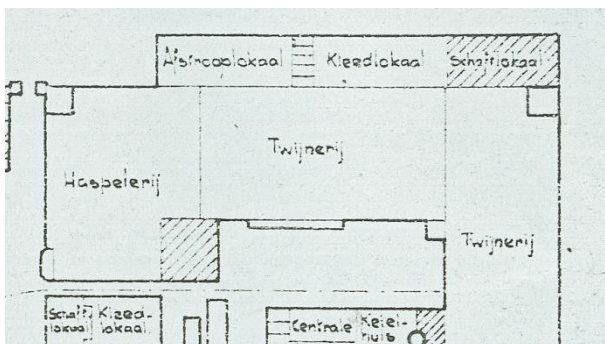
Een wildwal had vaak meerdere functies, zoals het buiten houden van wild of als grens. Deze wildwal liep parallel aan de huidige Vossenlaan en maakte onderdeel uit van de wildwal van Wageningen naar Meulunteren; hiervan zijn nog delen in het landschap terug te vinden. Er wordt gewerkt aan bescherming en beheer van deze wildwal.

Deel wildwal van Wageningen naar Meulunteren.

Noordelijke uitbouw Carré (11c)

Het oudste bouwdeel van de ENKA-fabriek in Ede is het carré, gebouwd in 1922. Binnen twee jaar werden de eerste aan- en uitbouwen gerealiseerd. Aanbouwen 11b (meisjes kleed- en schaftlokaal) uit 1924 en 11c (uitbreiding kleed- en schaftlokaal) uit 1927. Deze uitbouw heeft daarna diverse functies gehad; als laatste diende de ruimte als opslag.

Het schaftlokaal in 1928.

Route We steken even de straat (Enkalaan) over voor het overzicht. Langs de Akulaan vervolgen we onze rondgang en houden even stil bij de grote boog.

ROUTE PUNT O

- Noordelijke uitbouw Carré (11b)
- Krimperij/ Weefdroogkasten
- Route

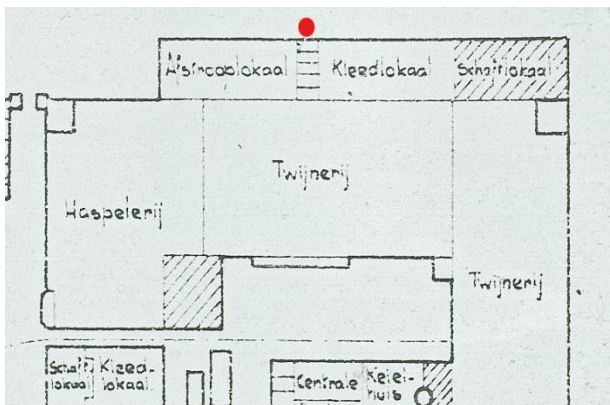
Noordelijke uitbouw Carré (11b)

Binnen twee jaar na de ingebruikname van het Carré werden de eerste aan- en uitbouwen gerealiseerd, aanbouwen 11b (meisjes kleed- en schaftlokaal) in 1924.

Hier stond en staat (een deel van) de toegangspoort die na de uitbreiding in 1927 in gebruik is genomen. De heren en dames mochten niet tegelijkertijd door de poort en de Twijnerij had toen ook een vrouwen- en een mannenafdeling.

Met name de aanbouwen hebben in de loop der tijd een andere bestemming gekregen zoals de **Krimperij** met de **Weefdroogkasten**. De bestemmingen van de ruimten in het Carré zijn al die tijd ruwweg gelijk gebleven. De eerste toegangspoort uit 1922 lag ongeveer op deze plek, maar dan in de buitenmuur van het Carré.

Plattegrond uit 1927-1930, U staat bij de rode stip.

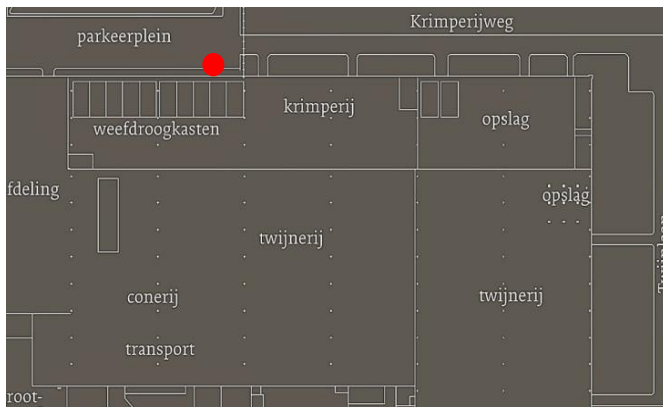
Uitsnede van een foto uit 1925 tijdens de bouw van de uitbouw.

U kunt door de poort naar binnen lopen en de achterzijde hiervan bekijken. Daarna kunt u teruglopen naar de Akulaan. Enkele beelden van dit routepunt O staan hieronder.

Deze boog was in gebruik als ingang aan de Noordzijde vanaf ca. 1924. Deze is met grote deuren afgesloten geweest. De zware bovenbalk en middenstijl nog aanwezig, de glas in lood ramen niet meer.

Krimperij, Weefdroogkasten

U staat bij de rode stip.

Om het garen na het twijnen sterker te maken worden de spoelen met garen vanuit het binnenste van de spoel met was doordrenkt en gebleekt. Daarna werd het garen gedroogd en kon het van de spoel op cones overgebracht worden.

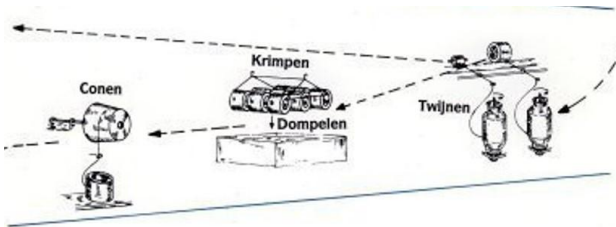

Foto krimpen

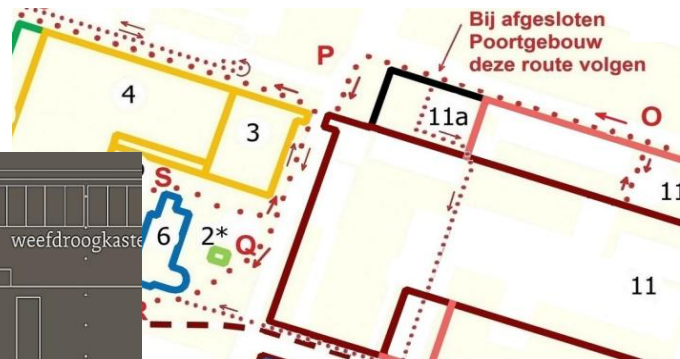
Route

Vanaf dit punt loopt u in westelijke richting naar routepunt P.

De alternatieve route gaat vanaf routepunt P terug en door de smalle doorgang naar het achter terrein. Die route wordt verderop beschreven.

ROUTEPUNT P

- Noordelijke uitbouw Carré (11a)
- Kantoor en poort (3)
- *Route*

U staat bij rode stip voor de hoofdingang.

Noordelijke uitbouw Carré (11a)

Aanbouw 11a (nieuwe scheerderij) is een toevoeging uit omstreeks 1959. Het proces van het scheren werd bij routepunt L toegelicht.

Kantoorgebouw en toegangspoort (3)

Het kantoorgebouw en de toegangspoort behoren bij de in 1928 gebouwde westvleugel. Het door Van den Bosch ontworpen poortgebouw is in eenzelfde stijl gebouwd als de rest van de westvleugel en het carré.

Met de komst van dit poortgebouw met zijn monumentale rondboog verschoof de hoofdentree, van de centraal in de noordelijke gevel van de aanbouw aan het carré geplaatste ingang, naar het westen.

In het kantoorgebouw bevonden zich ruimtes voor de portier, bedrijfsleider, vergaderen, kas en keuken.

Vanuit dit kantoorgedeelte was de fabriekshal ook bereikbaar.

Deze vleugel bood door zijn vorm en ligging ruimte aan een tweede binnenplein, groter dan het plein van het carré. Aan de noordelijke gevel is nu de hoofdentree geplaatst, vormgegeven door een kopie van de hoektoren van het carré met daartussen een massieve rondboog, waarboven nog twee bouwlagen.

Foto uit 1929.

Detail van de poort van vóór 1947, met originele lantaarns, portiersloges en toegangshek.

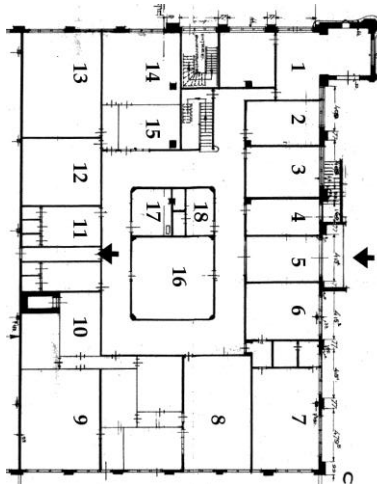

1953

De monsterafdeling boven de poort. 1930

Kantoorgebouw

Plattegrond Poortgebouw (3)

De bovenzijde van de plattegrond ligt op het noorden. Ruimte 1 is de portiersloge en de hoofdingang van dit gebouw bevindt zich bij de rechter zwarte pijl. Bij de linker zwarte pijl is de toegang naar de fabriek.

1. Portier
2. Ziekenkamer
3. woningb. corp. "Vooruit"
4. wachtkamer
5. entree
6. afd. F.

7. Bedrijfsleider
8. Afd. Delta
9. Afd. Eta
10. vullen loonzakjes
11. toiletgroep
12. archief

13. Afd. Y
14. Afd. B
15. kassier
16. conferentiekamer
17. keuken
18. garderobe

De centrale hal op de begane grond heeft een zwart-wit geblokte marmeren tegelvloer en met witgeaderd rood marmer omkaderde witmarmeren wandbekleding. Gang belegd met voor eind jaren twintig karakteristieke polychrome mozaïekvloer.”

Hal

Plaquette

Plaquette in de vestibule van het kantoorgebouw met onderstaande tekst:
“1922 - 20 JANUARI 1947 / TER GELEGENHEID VAN HET / 25 JARIG BESTAAN / VAN DE FABRIEK EDE / WERDEN DE DIRECTIE / TWEE BRONZEN LANTAARNS / AANGEBODEN / DOOR HET GEZAMENLIJKE PERSONEEL”.

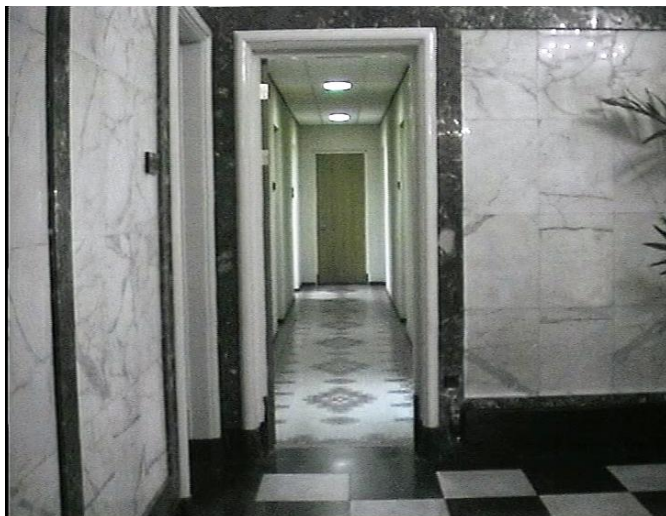

Foto toegang naar de fabriek.

Route

*Vanaf dit punt loopt u in zuidelijke richting door de poort naar routepunt Q.
Bij afgesloten Poortgebouw volgt u de Alternatieve route, zie bladzijde 63.*

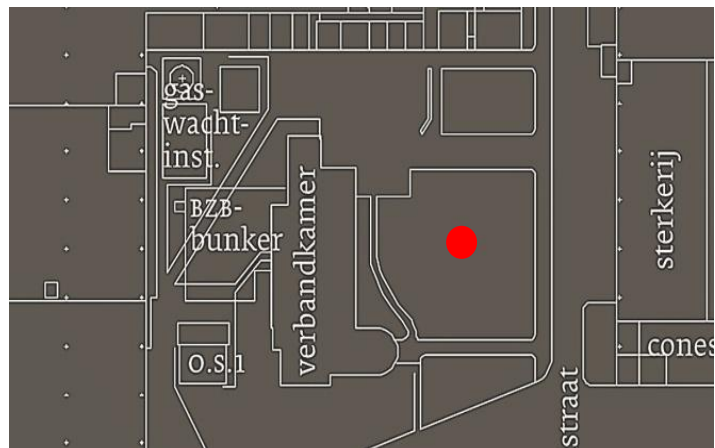
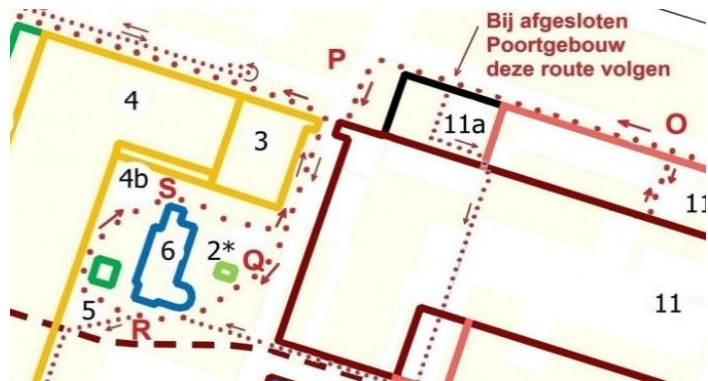
De andere zijde (Zuidzijde) van dit Poortgebouw en de gevels van het vervolg van Sterkerij. De steigers zullen nog geruime tijd voor de restauratie nodig zijn. Hier (linkerzijde van de straat Sterkerij) bevindt zich de Westelijke gevel van het carré. De vroegere doorgangen naar deze bedrijfs gedeeltes zijn op passende wijze voorzien van woning toegangsdeuren, naar in de historische vormgeving die ook elders werd aangetroffen.

ROUTEPUNT Q

- Herinneringsbank en fontein (2*)
- EHBO-post (6)
- Route

Herinneringsbank en fontein (2*)

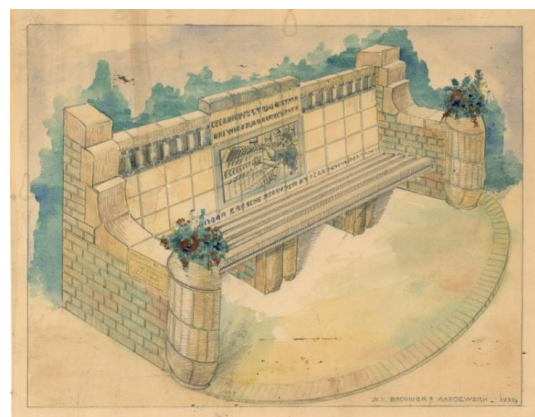
De herinneringsbank stond oorspronkelijk aan de noordzijde van het ENKA terrein tussen de westvleugel en het spoor, maar is als gevolg van de ontwikkeling van de wijk in 2001 verplaatst naar de huidige locatie. Hij is in 1938 ter ere van het 25-jarig bestaan van de N.V. Nederlandsche Kunstzijdefabriek geschenken door de Edese burgerij omdat in juni 1913 in Arnhem de eerste in Nederland gemaakte kunstzijde werd verkocht.

U staat bij de rode stip.

Foto van de bank kort na de schenking door de Edese burgerij in 1938.

De herinneringsbank is vervaardigd naar een ontwerp van Brouwer's Aardewerkfabriek te Leiderdorp en opgetrokken in een sobere, expressieve stijl die invloeden vertoont van Art Déco. Het zitvlak steunt op twee in baksteen opgetrokken pijlertjes, die met keramische afbeeldingen van twee kunstzijden-cones zijn afgedekt. De zijleuningen worden aan de voorzijde afgesloten met twee markante keramische vazen, lange tijd het handelsmerk van Brouwers fabriek.

Fontijn

De fontein uit 1947 recht vóór de herinneringsbank is wederom een geschenk van de Edese bevolking ter uitdrukking van hun waardering van de ENKA-vestiging te Ede. In dat jaar was het namelijk 25 jaar geleden dat de ENKA tot uitbreiding in Ede besloot.

Foto anno 2004 van de fontein recht voor de herinneringsbank.

Dit is een rechthoekige, betonnen waterbak met vier spuwvers. Midden in de waterbak de symmetrisch ontworpen hoofdfontein. Het bovenstuk bestaat uit een slank pijlertje en is aan weerszijden bekleed met sierlijk gestileerde vissenkoppen in groen geglaazuurd keramiek en bekroond met een gestileerde vaas van hetzelfde materiaal met daarin een spuwvers.

EHBO-post (6)

De EHBO-post uit 1947 ontworpen door architect Masselink, mede op aanwijzingen van dr. Heimans is gelegen op het nieuw ontstane binnenplein door de realisering van de westvleugel in 1928. Het gebouw diende als vervanging van de in de Tweede Wereldoorlog verwoeste verbandkamer. De ENKA behoorde tot één van eerste fabrieken die een eigen bedrijfsarts in dienst had.

Foto uit de jaren 1950.

In 1925 werd dr. Heimans bij de ENKA in Ede aangesteld als bedrijfsarts met het recht een eigen praktijk te mogen voeren. Heimans leverde een belangrijke bijdrage aan de verbetering van de arbeidsomstandigheden van de werknemers. Niet alleen voor de werknemers van de ENKA zette Heimans zich in, ook de inwoners van Ede hebben veel aan hem te danken.

Als één van de initiatiefnemers van het zwembad leverde hij een belangrijke bijdrage aan de lichamelijke opvoeding van de jeugd. Als bedrijfsarts was hij streng maar rechtvaardig. Wie echt ziek was kon op zijn steun rekenen, een ziekte voorwenden deed een werknemer maar één keer.

Dr. Heimans rechts met zuster Thueré in het midden.

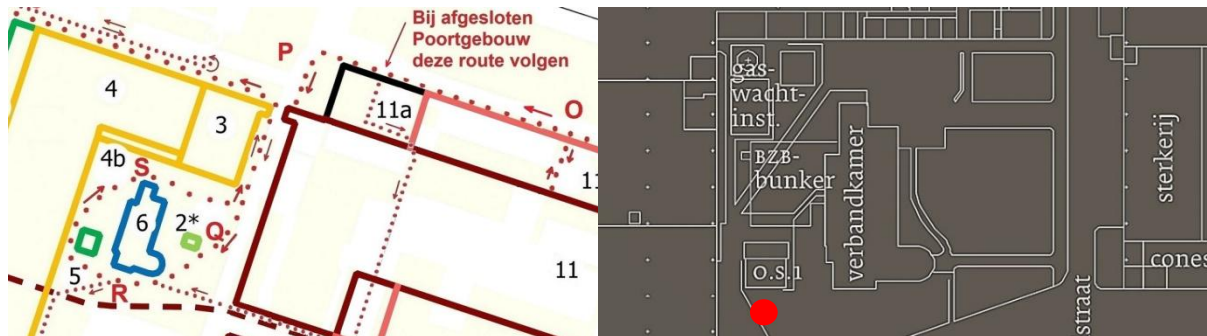

Route

Vanaf dit punt loopt u in Zuidwestelijke richting naar routepunt R.

ROUTEPUNT R

- Transformatorhuisje (5)
- Route

U staat bij de rode stip.

Transformatorhuisje (5)

Nabij het EHBO-gebouw gelegen transformatorhuisje uit 1941 is in hetzelfde jaar gebouwd als transformatorhuisje nummer 12 dat ten noorden van het ketelhuis is geplaatst. Het gehele bouwwerk is in eenvoudig metselwerk van donkere baksteen opgetrokken. Deze huisjes zijn kenmerkende elementen binnen industriële complexen.

De drie transformatorhuisjes in functionalistische bouwstijl zijn gebouwd. Ze bestaan uit twee onderling in hoogte verschillende kubusvormige bouwvolumes onder plat dak met een schoorsteen.

Transformatorhuisje 5 in 1990.

Het oudste transformatorhuisje (16) zuidelijk van de "dunne" heeft drie schoorstenen.

Die twee transformatorhuisjes in 1992; links nummer 16 en rechts op de foto nummer 12.

Vvan dit trafohuisje (5) hieronder een paar actuele foto's.

Op het plein staan diverse jonge bomen, waar omheen metalen boomspiegels zijn gelegd. In de rand staat het stichtingsjaar van ENKA 1922 vermeld.

Het dak van de Westhal lijkt te worden onderbroken door een soort 'brandmuur', die boven het dakvlak uitkomt. Op die muur is ook nog een loopbrug aangebracht. Het blijkt de toegang naar een veld met zonnepanelen op het dak van 'De Fietser', compleet met ladder vanaf gootniveau. Het 'grondstation' van dit zonneveld staat ook op dit plein. Zie een deel van de luchtfoto, door Jan van Dalen, BOEi. Deze Westhal is momenteel met 9000 m² het grootste energieleverende rijksmonument in Nederland.

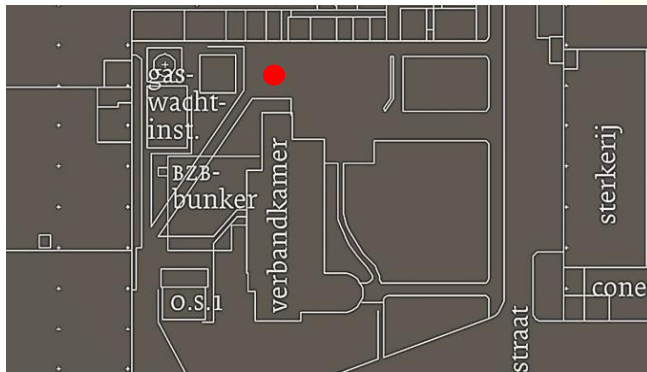
Gebruikt voor eigen gebruik en via het stroomnet voor maar liefst nog 55 huishoudens.

Route

Vanaf dit punt loopt u in noordelijke richting naar routepunt S. U loopt dan over de voormalige atoombunker, die zichtbaar is door verhogingen in de bestrating.

ROUTEPUNT S

- Atoombunker
- Laboratorium (4b)
- Herinneringsplaquette.
- Route

U staat bij de rode stip.

Atoombunker

Lopend naar routepunt S loopt u over de tussen de geneeskundige dienst (EHBO-post) en westvleugel gesitueerde atoombunker. Deze werd in het kader van de "bedrijfszelfbescherming" in 1957 aan de achterzijde van de EHBO-post gebouwd met een in overeenkomende stijl aangebouwd portaal met grijze deur die toegang verschaft tot een enorme ondergrondse atoomschuilkelder. De bovenkant van de bunker is in de huidige bestrating van het plein te zien, ten noorden van het Transformatorhuisje. Links van de grijze deur ziet u een ventilator die de vuile lucht moest afvoeren. Ook de groene luchtkoker is nog te zien.

Vanuit de EHBO-post was de kelder via een hellingbaan toegankelijk (1957)

Uitgraven van de grond ten behoeve van de kelder (1957).

Laboratorium (4b)

Nadat de fabriek opnieuw in gebruik werd genomen in het najaar van 1945 werd het laboratorium tijdelijk ondergebracht op de melkwolafdeling.

1947.

Herinneringsplaquette

Op de herinneringsplaquette op de noordvleugel van de EHBO-post staan de namen van de in de oorlog gevallen medewerkers, met onder hen P.A. van Vark die als verzetsstrijder op 21 december 1944 door de Duitsers is vermoord.

Route

Vanaf dit punt loopt u in oostelijke en daarna noordelijke richting naar de hoofdpoort. Na de hoofdpoort gaat u linksaf naar routepunt T.

Alternatieve route

Vanaf dit punt loopt u weer om de herinneringsbank heen naar het zuiden en vervolgens langs de westvleugel naar het westen.

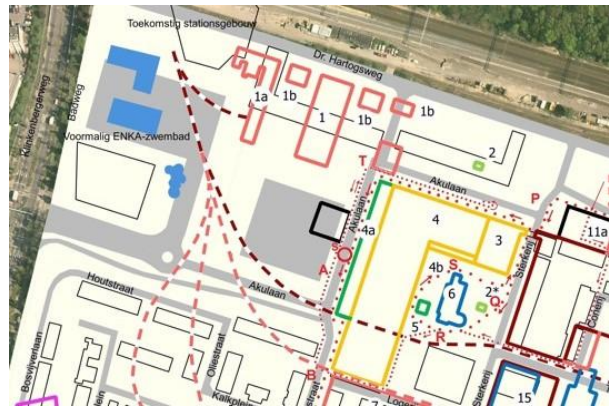
ROUTEPUNT T

- Overgang gebouw 4 naar 4a
- Garages (1, 1a), Dienstwoningen (1b)
- Spoorlijnen
- Zwembad
- Huidig gebruik van gebouwen 4 en 4a
- Route

Overgang gebouw 4 naar 4a

De overgang van de westvleugel (4) naar de aanbouw (4a) is te zien aan de daklijst, deze is iets lager, geen lichtgekleurde blokken op de gevelkolommen.

Ook wisselt hier de kleur van de kozijnen van rood (4) naar grijs (4a) bij deze overgang.

Dit gedeelte van deze Westthal, gebouw 4 is in gebruik bij De Fietser. De gevel eindigt over de gehele lengte aan de bovenkant van het sheddak. De daklijst wordt onderbroken door een viertal lichte steenblokken. Ook de oude deuren met beslag zijn fraai opgeknapt.

Op deze hoek kijken we (in het verleden) nog wat om ons heen. In de richting van het huidige station stonden daar:

Garages (1, 1a,) Dienstwoningen (1b)

De garages en dienstwoningen aan de noordwestelijke zijde van het ENKA-terrein zijn in 1925 gebouwd om huisvesting te bieden aan de bedrijfsbusmaatschappij E.V.A. Bovendien werden aan de wegzijde een viertal dienstwoningen gebouwd. Dit ensemble van gebouwen werd gefaseerd aangelegd. Eerst werden de garages en loodsen gebouwd, daarna de dienstwoningen. Deze dienstwoningen zijn in 1936 opgesplitst en opnieuw ingedeeld. In 2008 zijn ze gesloopt.

Detail luchtfoto omstreeks 1929.

Het witte woonhuis rechts op de foto was reeds bestaand tijdens de bouw van de verschillende garages en dienstwoningen. Het huis is omstreeks 1999 gesloopt.

In 1923 had het bedrijf 1167 mensen op de loonlijst, 6 jaar later werkten er 5200 mensen. De gevolgen van deze explosieve toename aan personeel had een grote invloed op de bedrijfsvoering van de fabriek. In Ede woonden ten tijde van de komst van de fabriek niet genoeg mensen om de fabriek van genoeg mensen 'te voorzien'. Dit betekende dat de arbeiders die bij de fabriek werkten van ver moesten komen – vandaar ook de oprichting in 1924 van de bedrijfsbusmaatschappij E.V.A. (de NV Exploitatie Van Autobussen; de grootste bedrijfsbusmaatschappij in die tijd).

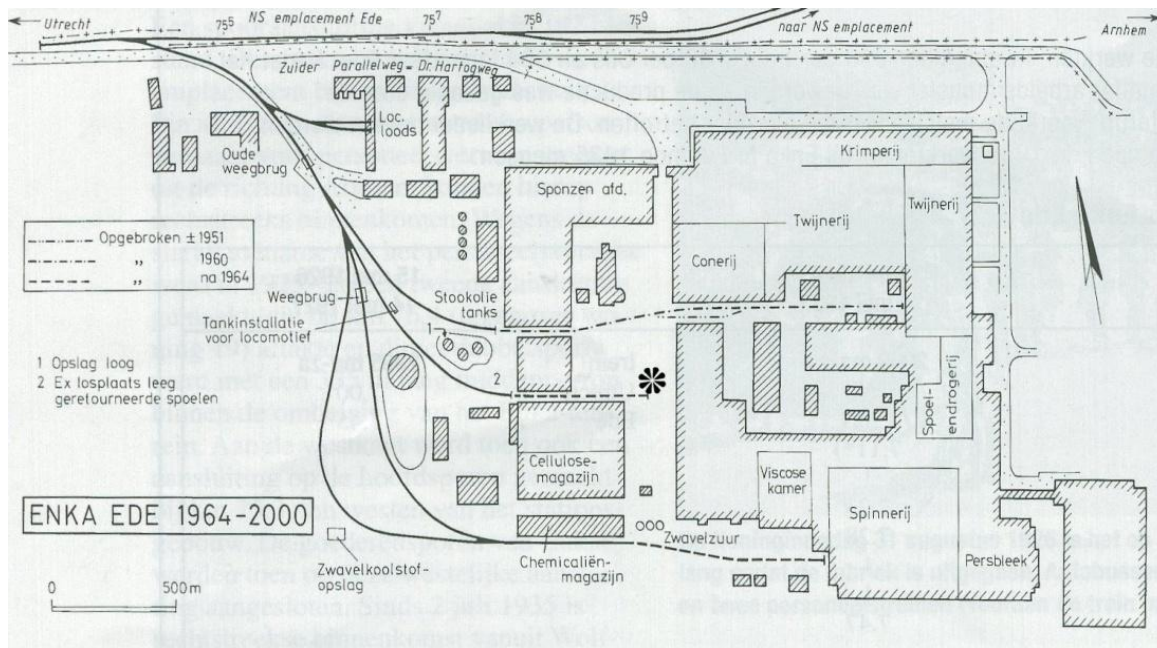
De bussen staan klaar om de medewerkers van de ENKA naar huis te brengen.

Alleen al t.b.v. het personeelsvervoer werd jaarlijks meer dan een half miljoen kilometer gereden en dat stelde hoge eisen aan het materieel. Een eigen garage was daarom ook noodzakelijk en al snel werkten daar 25 monteurs. De garage, gevestigd binnen de muren van ENKA-Ede had zelfs een eigen spuiterij waar de bussen werden geleverd in de E.V.A.-kleuren crème en blauw (onder). Naar de huidige maatstaven boden de bussen nauwelijks comfort; de bankjes

waren van hout en de (blad)vering was primitief. De bussen golden echter als zeer betrouwbaar en veilig. In 1968, werd besloten om het vervoer van personeel op de Veluwe in handen te geven van de Veluwse Auto Dienst N.V. (V.A.D.) en de E.V.A. werd in 1969 opgeheven.

Spoorlijnen

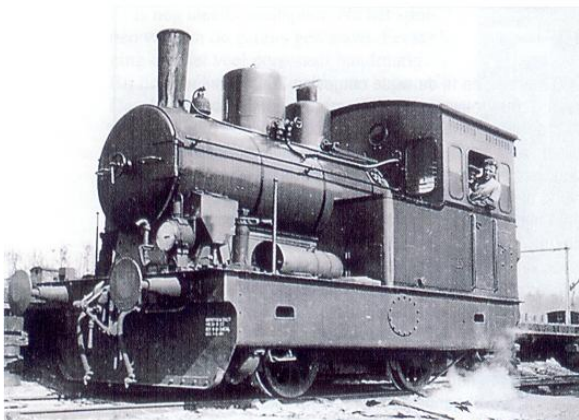
Het ENKA-terrein laat thans in hoofdopzet een viertal spoorlijnen zien, waarvan degene die door de latere westvleugel naar het ketelhuis liep de oudste is. Deze spoorlijn is in 1960 verwijderd. De spoorlijn ten zuiden daarvan werd tussen de noordelijke gevel van het toenmalige cellulosemagazijn en de westvleugel aangelegd, ten tijde van de aanleg van deze laatste vleugel. Dit spoor liep aanvankelijk ook dóór het carré naar het binnenplein, om de in het cellulosemagazijn opgeslagen cellulose naar het carré te transporteren. Deze spoorlijn is na de Tweede Wereldoorlog door de komst van het nieuwe magazijn (nummer 15) verwijderd. De meest zuidelijke lijn werd na de Tweede Wereldoorlog verlengd in de richting van de spinnerij en liep langs de zuidelijke gevel van het chemicaliënmagazijn tot aan de westelijke gevel van de spinnerij. Dit spoor is in 1964 verwijderd.

Situatie van de verschillende sporen op het ENKA-terrein omstreeks 1925, nadat in 1924 een aantal sporen waren verwijderd (gestippelde lijnen).

Het bovenstaande schema laat echter zien dat het sporenverloop flink anders is geweest dan bovenstaande situatie laat zien. Zo heeft ten noorden van en parallel aan het carré een perron gelegen welke bestemd was voor werknemers van de ENKA. Naast het gegeven dat veel werknemers per bus werden vervoerd, kwamen ook veel werknemers per trein.

De ENKA beschikte over eigen locomotieven voor het vervoer van goederen.

Stoomlocomotief 1935

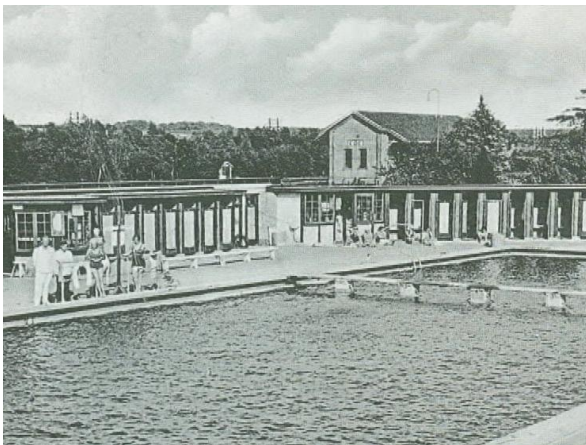
Diesellocomotief 2002

Zwembad

In april 1931 vond de oprichting van de N.V. Bad- en Zweminrichting plaats met als aandeelhouders de gemeente Ede, de ENKA en Defensie. Omdat er in omliggende dorpen al zwembaden waren, kon Ede niet achterblijven. Maar ondanks een ingediende motie in 1925 duurde het tot 1931 voordat de bouw begint.

Het werd een L-vormig zwembad met een ondiep bassin van 25 bij 15 meter. De grond en het warme (koel)water werd door de ENKA geleverd. Hierbij werd gebruik gemaakt van restwarmte van de fabriek. Op 11 juli 1931 werd het zwembad door de heer Dinger geopend.

Voor de Tweede Wereldoorlog mocht het bad op zondag tot 12.00 uur open zijn, na de oorlog vanaf 12.00 uur. Na de oorlog werd het bad uitgebreid met een kinderbad en een ondiep bad voor beginners.

In 1975 werd het zwembad eigendom van de gemeente en deze sloot het ENKA-bad op 31 augustus 1996 en het werd korte tijd later afgebroken.

Route

Vanaf dit punt loopt u in zuidelijke richting naar het startpunt.

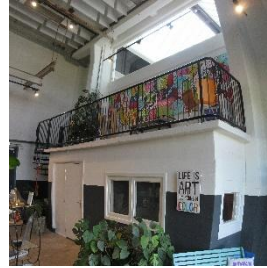
We kijken nog verder om ons heen; nu weer in het heden, het huidige gebruik van gebouwen 4 en 4a

Na de hoek begint de Westgevel van dit gebouw (4a) met de kantooringang van De Fietser. De luifel erboven is als vanouds en eenvoudig aan ijzeren beugels opgehangen.

We lopen hierna door naar het laatste stoppunt, CASE Communicatie.

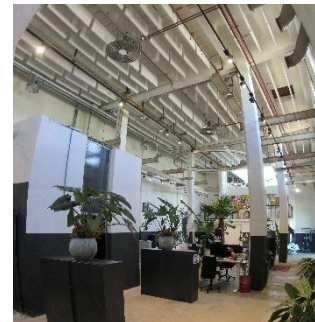
In een deel van dit gebouw 4a heeft CASE Communicatie haar intrek genomen.

Onderdelen van het vroegere verwarmingssysteem in deze voormalige productiehal zijn aan het plafond en de wanden nog zichtbaar. Ook nieuwe installaties zijn zichtbaar.

Plafond: een historische ringvormige hijsbalk en een moderne licht-heater met ventilator

Ook aan dit plafond: inblaas van verse lucht en daarnaast 'baffles', geluid absorberende stroken; hiermee wordt een erg prettig rustig werkklimaat bereikt.

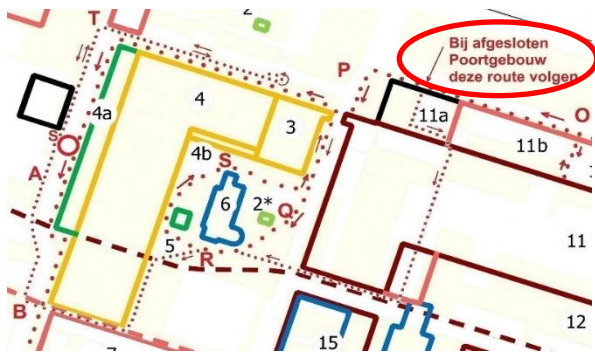
Hoog tegen de buitenmuur nog een paar oude afvoerbuizen en boven de buitendeur een historische 'buisradiator'; uiteraard buiten gebruik.

Route

Hiermee is de wandeling volgens de hoofdroute ten einde gekomen.

Hieronder volgt nog de Alternatieve wandelroute, te gebruiken wanneer de hoofdeurop in het Poortgebouw bij routepunt P niet kan worden gepasseerd.

Alternatieve route

Wanneer u, door het restauratiewerk aan het Poortgebouw, de Alternatieve route moet nemen, gaat deze verder tussen de Routepunten O en P.

Hieronder volgt de beschrijving van deze Alternatieve route.

Na het bekijken van de buitenzijde (noordzijde) van het Poortgebouw bij routepunt P gaan we terug inks voor de woningen langs, de gestippelde route op het kaartje hierboven. Bij de kop van het gebouw 11b gaan we door het poortje tussen gebouw 11b en gebouw 11 door naar het pleintje tussen de nieuwe woningen.

We zien op afstand de kop van gebouw 14, De Kantine.

We lopen verder in de richting van De Kantine.

Bij 'Twijnerij' slaan we rechtsaf op weg naar het plein rond het EHBO-gebouw. Eerst steken we nog 'Sterkerij' over. Daar zien we aan onze rechterhand het Poortgebouw, nu nog in restauratie.

De route maakt een compleet rondje om het EHBO-gebouw en vervolgt verder langs 2 zijden van het nieuwe woongebouw "ENKA Huis", de pleinzijde en in de richting van Logerij. Die gegevens kunt u bekijken bij routepunten Q, R en S hierboven.

En daarna op deze pagina terugkeren voor het vervolg.

Dit woongebouw “ENKA Huis” toont enkele kloeke staalconstructies, vooral rondom de ingangspartij en de balkons daarboven. De gemetselde banden van bonte gele baksteen zijn rondom het hele gebouw doorgetrokken, zie ook de zijgevel.

Na dit nieuwe woongebouw richten we ons weer op de ENKA-gebouwen; we lopen nog langs het laatste deel van achtergevel van De Fietser, gebouw 4. Daarna rechtsaf ‘Logerij’.

Gebouw 4, zijde ‘Logerij’

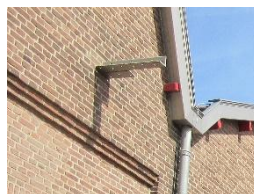
en

Gebouw 4, aan de zijde van EHBO-gebouw, nr. 6

(vervolg hierna)

Uit deze gevel onder de ‘sheddaken’ steken ijzeren profielen uit. Aan deze profielen waren diverse leidingen en buizen opgehangen die dienden voor grondstoffen-aanvoer.

We lopen verder vanaf dit plein via de Logerij naar de Sponzenstraat.

Het laatste deel van dit gebouw is een soort doorgang als bergplaats met grote houten zijdeuren. Die deuren gaven vroeger toegang tot spoorlijn die juist naast dit gebouw aanwezig was. En ook tot Gebouw 7. Ook deze zijgevel is fraai opgeknapt historisch vakmanschap.

We zagen dit ook al bij routepunt B.

Route

Hierna lopen we rechtsaf Sponzenstraat vóór De Fietser langs naar routepunt T (zie beschrijving)

Hiermee is ook deze alternatieve route van de ENKA-wandelroute tot een einde gekomen.

De kaart van het gehele ENKA terrein, met routes en routepunten is te downloaden van de website van Oud Ede: www.oudede.nl/publicaties in pdf